INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	4
3 Infrastructuur	9
4 Nederzettingen	13
5 Bevolking	19
6 Middelen van bestaan	21
7 Sociale en culturele voorzieningen	26
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	29
Bronnen	33
Bijlagen	37

HET OVERSTICHT
Zwolle, december 1988.

1 Ligging, grenzen en omvang

IJsselmuiden is een Overijsselse plattelandsgemeente op beide oevers van de IJssel. Het bestuurlijke centrum van deze gemeente is het dorp IJsselmuiden. Andere kernen zijn Grafhorst, Wilsum, Zalk en s'Heerenbroek/Veecaten. Daarnaast telt de gemeente een aantal buurschappen, waaronder Hogeweg en Zuideinde (samen Kamperveen), Oosterholt en De Zande.

De huidige gemeente IJsselmuiden is ontstaan in 1937, toen de voorheen zelfstandige gemeenten IJsselmuiden, Zalk en Veecaten, Wilsum, Kamperveen en Grafhorst werden samengevoegd. Deze gemeenten waren in 1811 voortgekomen uit de gelijknamige schoutambten, in het geval van de steden Wilsum en Grafhorst aangevuld met de zogenaamde stadgerichten (stad en naaste omgeving). In 1967 werd de gemeente Zwollerkerspel opgeheven, waarna het westelijke deel van de polder Mastenbroek werd toegevoegd aan de gemeente IJsselmuiden. Tegelijkertijd vond een grenscorrectie met de gemeente Zwolle plaats, waarbij de Vreugderijkerwaard, een stuk grond op de rechter oever van de IJssel, overging van IJsselmuiden naar Zwolle.

De gemeente IJsselmuiden wordt sinds 1967 omringd door de Overijsselse gemeenten Kampen in het noorden en westen, Genemuiden in het noordoosten, Hasselt en Zwolle in het oosten en de Gelderse gemeenten Hattem en Oldebroek (kaart 1).

Op 1 januari 1987 had IJsselmuiden een oppervlakte van 82,90 km2,

waarvan 3,48 km2 binnenwater. De gemeente telde op die datum 12.727 inwoners en 3.772 woningen. De woningdichtheid per km2 land bedroeg 47, beneden het gemiddelde voor Overijssel (105) en Salland (55).

2 Landschappelijke structuur

2.1. Geologie (kaart 2)
De gemeente IJsselmuiden wordt in twee nagenoeg gelijke stukken verdeeld door de rivier de IJssel. De invloed van de IJssel op de wording van dit gebied is dan ook zeer groot geweest. Tot in de middeleeuwen was het een moerassig gebied, waarin de IJssel zich met verschillende armen een uitweg zocht naar het Flevomeer (later: Zuiderzee). Het grondgebied bestond uit oeverwallen, laagveen en rivierduinen. Direct langs de rivier lagen de door de regelmatige overstromingen vruchtbare oeverwallen. Op enige afstand volgden de laagveengronden, vaak bedekt met een kleilaag. Te midden van deze laaggelegen gronden lagen hier en daar hogere, zandige rivierduinen.

Vanaf de middeleeuwen speelt de mens een actieve rol in de landschappelijke ontwikkeling van de IJsseldelta. De eerste bewoners vestigden zich op de hoger gelegen oeverwallen, bijvoorbeeld in de buurschap Oosterholt en langs de IJsselmuidense Dorpsweg. Van hieruit werd begonnen met de aanleg van dijken en kaden, als gevolg waarvan de invloed van de IJssel op het omringende landschap terugliep en vestiging in het veengebied mogelijk werd.

2.2. Bodemgesteldheid en landschap (kaart 2)
Op de huidige bodemkaart blijkt duidelijk de structurerende invloed van de IJssel. Centraal in de gemeente ligt een stroomrug, opgebouwd uit twee oeverwallen met daar tussenin de bedding van de IJssel. Op de oevers van de rivier liggen de jonge rivierkleigronden,

op de oostelijke oever veelal overgaand in overslaggronden. Deze gronden vertonen een grillig, vaak waaiervormig patroon en bestaan uit zandige zavel en klei op zand. Op grotere afstand van de IJssel bestaat de bodem uit veengrond, over het algemeen bedekt met een minerale bovenlaag (klei). Een uitzondering hierop vormt polder de Koekoek die ontstaan is door menselijk ingrijpen (vervening en later drooglegging). De bovenste laag bestaat nu afwisselend uit stukken restveen en klei.

Speciale aandacht verdienen de zandachtige opduikingen te midden van de uitgestrekte veengronden. Op de westelijke oever ligt op enige afstand van de IJssel een strook met zandgronden. Ten oosten van de rivier steken kleine, geïsoleerde zandkoppen boven de omgeving uit; hierop vestigden zich de eerste bewoners van dit gebied. Ook het gebied rondom Zuideinde, een uitloper van een Veluwse dekzandrug, wordt gekenmerkt door zandige bodems.

Landschappelijk gezien behoort het grootste deel van de gemeente IJsselmuiden tot het polderlandschap, gekenmerkt door een grootschalig, open weidelandschap. De polder Mastenbroek heeft een rechthoekig ontsluitings- en verkavelingsstelsel, waarbij de erven van oudsher op kleine terpen zijn gelegen. Alleen polder De Koekoek, behorend tot Mastenbroek, vertoont als gevolg van de late ontginning en de huidige bestemming als tuinbouwgebied een afwijkend landschapsbeeld. De verkaveling is hier kleinschaliger, de terpen ontbreken en de tuinderskassen zijn opvallend aanwezig in het landschap. Ook in de polder Kamperveen liggen de boerderijen van oudsher op huisterpen langs de ontsluitingsas. Deze heeft echter, in tegenstelling tot de wegen in Mastenbroek, een zeer kronkelig karakter en wordt omgeven door kolken en bomen. De verkaveling heeft een opstrekkend karakter: lange, smalle stroken die zich uitstrekken tot aan de grens van het dorpsgebied. Zowel in Mastenbroek als Kamperveen-Zalkerbroek hebben na 1945 ruilverkavelingen plaatsgevonden, waardoor de oorspronkelijke verkaveling gedeeltelijk verdwenen is.

De twee grootschalige polderlandschappen worden van elkaar gescheiden door een smalle strook aan weerskanten van de IJssel, waar kleinschalige landschapstypen elkaar afwisselen. Deze strook bestaat, vanuit de rivier gezien, uit buitendijks gelegen uiterwaarden, binnendijkse laaggelegen kleikommen en hooggelegen oeverwallen. De oude dorpen liggen vooral op de oeverwallen die ook als waterkering en verbindingsas dienst doen. De bebouwing in de kleikommen is van latere datum. Opvallend is dat de nederzettingskernen (vooral IJsselmuiden) door relatief veel boomgroei worden omgeven.

Ten noorden van het dorp Zalk ligt in een na de middeleeuwen ontstane lus van de IJssel het natuurterrein het Zalkerbos. Dit is thans een beschermd natuurgebied.

2.3. Bodembeheer en ontginningen (kaart 3)

Over de aanwezigheid van marken op het grondgebied van de huidige gemeente IJsselmuiden bestaat onder historici verschil van mening, afhankelijk van de inhoud die zij geven aan het begrip marke. In ieder geval zijn er in dit gebied geen sporen van essen te vinden en heeft er geen agrarisch systeem bestaan, waarbij de basis permanente akkerbouw was en waarvoor het bezit van woeste grond een onmisbare voorwaarde was. Waarschijnlijk waren de waterschappen in dit gebied veel belangrijker; meestal hadden zij een soortgelijke functie en gingen marke en waterschap vloeiend in elkaar over. Bestuurlijk behoorden de schoutambten in de huidige gemeente IJsselmuiden tot het drostambt IJsselmuiden, behalve de heerlijkheid Zalk en Veecaten, die onder het drostambt Salland viel. In latere eeuwen worden ook de andere schoutambten in de huidige gemeente IJsselmuiden tot het drostambt Salland gerekend.

In Zalk werden de gronden rond 1350 onder de dorps- of markegenoten verdeeld, in overeenstemming met het aandeel dat men in het bedijkingswerk had. Mastenbroek werd in 1364, toen de aanleg van dijken geheel voltooid was, onder de verschillende belanghebbenden verdeeld. In Kamperveen lag de verdeling van de gronden al bij de ontginning vast. Gemeenschappelijke woeste gronden, één van de drie pijlers van de markegemeenschap, hebben in Mastenbroek en Kamperveen dus nooit bestaan. Ook de gronden van Oene (op de grens met de huidige gemeente Kampen), Oosterholt en Veecaten werden al in de veertiende eeuw verdeeld. De marke-organisaties van IJsselmuiden en Wilsum werden pas in de negentiende eeuw officieel ontbonden, respectievelijk in 1810 en 1841. Ook hier betrof het in eerste instantie waterschapsorganisaties, waaraan men de bekende naam marke gaf.

In het stadje Grafhorst was de macht in handen van de Grootburgerij, een soortgelijke instelling als in de naburige stad Genemuiden. De belangrijkste burgers waren de 32 oud-burgers, die op grond van hun titel talrijke privileges hadden, waaronder het recht om vee te mogen weiden op de Halingen, de stadsweide van Grafhorst. Naast de oud-burgers was er een onbeperkt aantal groot-burgers. De rechten hiervan verkreeg men door geboorte of koop. Het oud-burgerrecht verviel door overlijden en vertrek, de oudste groot-burger viel dan in. De Grootburgerij en de gemeenschappelijke weide bestaan in Grafhorst nog steeds.

In 1850 was vrijwel het gehele gebied van de IJsseldelta, van het Zwarte Water tot aan de Gelderse grens, in cultuur gebracht. Enkele kleine stukken langs de IJssel, zoals het Zalkerbos, de Vreugderijkerwaard (nu: gemeente Zwolle) en het te midden van de IJssel gelegen eiland de Scheeren Welle, vormden hierop een uitzondering. Het grootste niet in cultuur gebrachte gebied was echter de (huidige) polder de Koekoek, destijds een woestenij van moeras en water. Dit laagveengebied werd in de

achttiende eeuw gedeeltelijk afgegraven voor het maken van turf, waarbij het met behulp van watermolens werd drooggehouden. Als gevolg van een stormvloed liep dit gebied in 1775 echter geheel onder water.

In de periode 1850-1950 werden drie pogingen ondernomen om polder de Koekoek definitief droog te krijgen. De eerste poging was in 1863, maar nog in hetzelfde jaar braken de dijken langs het Ganzendiep door. In de jaren 1908-1910 werd polder De Koekoek opnieuw drooggelegd, ditmaal met behulp van twee baggermolens en gemaal "De Rambonnet". In 1944 werd de Koekoek op last van de Duitsers onder water gezet, waarna deze polder in juli 1945 voor de derde keer binnen 100 jaar werd drooggelegd, nu, naar het zich laat aanzien, definitief.

2.4. Waterbeheersing

In een gebied dat aan beide kanten van de IJssel is gelegen was waterbeheersing lange tijd een zaak van leven of dood. De meeste dijken in de IJsseldelta dateren uit de dertiende en veertiende eeuw. In 1308 verleende de bisschop van Utrecht aan Salland dijkrechten, waarna begonnen werd met de algehele bedijking van de IJssel. Later werden ook de dijkrechten van Mastenbroek (1390) en Zalk (1431) op schrift gesteld. Deze dijkrechten kunnen worden beschouwd als voorlopers van de waterschappen.

Ter bescherming van de laaggelegen delen werden kaden en dijken opgeworpen. De kaden waren niet te hoog, omdat men de overstromingen in de winter in verband met de vruchtbaarheid wenste te behouden. Soms braken de dijken door en ontstonden er achter de dijk kolken, zoals langs de Hogeweg in Kamperveen. Ook de polder Mastenbroek liep jaarlijks onder water; daarom werden de boerderijen op terpen gebouwd. In de achttiende eeuw werd ter verbetering van de waterafvoer een aantal watermolens geplaatst, vanaf 1856 bijgestaan door stoomgemaal "Mastenbroek" (gemeente Genemuiden).

1825 is een belangrijk jaar geweest in de geschiedenis van de waterbeheersing in Noordwest-Overijssel. Een grote watersnoodramp ten gevolge van zware stormen en overvloedige regenval was de aanzet tot belangrijke verbeteringen in de waterschapsorganisatie. Kort na deze ramp werd de zeedijk bij Grafhorst meer buitenwaarts verlegd, waardoor de Halingen (de burgerweide van Grafhorst) en een groot deel van de Oostermaat binnendijks kwamen te liggen. De nieuwe dijk werd als overlaat aangelegd en in 1867 tot bandijk opgehoogd. De oude dijk behield zijn functie als verkeersweg. Een ander gevolg van de ramp was de vaststelling van een provinciaal dijksreglement in 1835. De bedijkte delen van Overijssel werden ingedeeld in negen dijksdistricten (waterschappen), waarvan er drie op het grondgebied van de huidige gemeente IJsselmuiden lagen: Mastenbroek, Zalk en Kamperveen. De meeste dijksdistricten hadden als enig doel de bescherming van het land tegen buitenwater.

In 1879 werd het grondreglement voor de waterschappen in Overijssel vastgesteld. Ondanks talrijke waterstaatkundige werken als uitvloeisel van een verbeterde organisatie trad de IJssel tot ver in de twintigste eeuw regelmatig buiten haar oevers. Zo brak in 1926 de IJsseldijk bij Zalk door, waardoor een groot deel van de gemeente onder water liep.

Het grootste project met betrekking tot de waterbeheersing in de periode 1850-1940 was de drooglegging van polder de Koekoek. Hiertoe werd tussen 1907 en 1909 het stoomgemaal "De Rambonnet" aan de Kamperzeedijk gebouwd. Tevens werd een nieuw waterschap opgericht, waterschap "De Koekoek, het Zwijnsleger en de Hagens", dat een oppervlakte van ca. 635 ha besloeg. Bij het samengaan van de waterschappen "Mastenbroek" en "De Koekoek" in 1978 werd "De Rambonnet" buiten bedrijf gesteld en iets oostelijker vervangen door het nieuwe electrische gemaal "Nieuw Lutterzijl".

Omstreeks 1930 waren de volgende waterschappen werkzaam op het grondgebied van de huidige gemeente IJsselmuiden: "Kamperveen", "De Koekoek, het Zwijnsleger en de Hagens", "Laag Zalk", "Mastenbroek", "De Onderdijksche Polder" en "Zalk". In 1969 werd besloten tot de opheffing van elf kleine waterschappen en de oprichting van het waterschap IJsseldelta. De belangrijkste "waterleiding" in de regio is uiteraard de IJssel. In de polder Kamperveen wordt het overtollige water afgevoerd door de op de grens met de gemeente Oldebroek lopende Gelderse gracht en de Binnen- en Buitenwetering. In de polder Mastenbroek vervullen de Bisschopswetering en de Oude Wetering een belangrijke functie met het oog op de waterafvoer. Hetzelfde geldt voor het Ganzendiep in het noorden van de gemeente.

3 Infrastructuur

(kaart 4)

3.1. Waterwegen

De belangrijkste waterweg in het deltagebied van Noordwest-Overijssel is de IJssel. In de middeleeuwen had deze rivier echter zeer te lijden onder het probleem van verzanding; verschillende IJsselarmen moesten in de loop der tijd worden afgedamd en vielen droog. Zo is IJsselmuiden ontstaan aan de destijds goed bevaarbare rivier het Meer. De inpoldering van Mastenbroek maakte een einde aan de scheepvaart door IJsselmuiden en het Meer werd een onbetekenend riviertje. Met het oog op de slechte bevaarbaarheid van de IJssel liet de stad Kampen rond 1380 de Trekvaart door de polder Mastenbroek aanleggen. Hierdoor kreeg Kampen een goede scheepvaartverbinding met Hasselt en Zwolle.

Rond 1750 werd het Ganzendiep, een oude IJsselarm die van oudsher de grens tussen IJsselmuiden/Grafhorst en Kampen vormt, weer bevaarbaar gemaakt. In 1867 werden nogmaals belangrijke verbeteringswerkzaamheden in het Ganzendiep uitgevoerd. Ook de bevaarbaarheid van de IJssel werd verbeterd, maar de diepgang bleef een probleem dat pas werd opgelost door de uitvoering van de Zuiderzeewerken. De Trekvaart is tegenwoordig niet meer in gebruik als scheepvaartverbinding. Het Kikkergat, het laatste deel van de Trekvaart (nabij het station), werd in 1983 gedempt ten gunste van een nieuw busstation.

De waterwegen hebben over het algemeen weinig invloed gehad op de economische ontwikkeling in de dorpen en stadjes van de huidige

gemeente IJsselmuiden. Een uitzondering vormt het stadje Grafhorst, dat voor zijn broodwinning grotendeels afhankelijk was van het water. Ook het dorp IJsselmuiden had in de periode 1850-1940 enkele activiteiten, die baat hadden bij een ligging aan goed bevaarbaar water, zoals de kalkovens voor de aanvoer van schelpen en de afvoer van kalk. Zowel de vissers van Grafhorst als de kalkovens in IJsselmuiden zijn in de twintigste eeuw verdwenen.

3.2. Wegen

De belangrijkste hindernis voor het landverkeer in de IJsseldelta is de IJssel. De vijf gemeenten, die nu samen de gemeente IJsselmuiden vormen, hebben nooit een vaste oeververbinding over de IJssel gehad. Wel waren er omstreeks 1850 drie veerverbindingen: het voetveer Wilsum-Onderdijksche Polder (ten noorden van De Zande), het voetveer Zalk-Veecaten en het pontveer Zalk-Westenholte. Daarnaast maakte het landverkeer gebruik van de brug bij Kampen.

De belangrijkste weg op de rechter IJsseloever was de Zwolseweg tussen Zwolle en Kampen, één van de weinige wegen die in het midden van de negentiende eeuw bij de provincie in onderhoud was. Deze weg werd omstreeks 1824 verbeterd en in 1836 bestraat. Een andere verharde weg was de weg naar Genemuiden, in het dorp IJsselmuiden Nieuwe Weg geheten en verderop aansluitend op de Kamperzeedijk. De Nieuwe Weg (nu: Burg. van Engelenweg) werd in 1646 door en voor rekening van de stad Kampen aangelegd. Later heeft de gemeente IJsselmuiden deze weg voor f. 1000,- overgenomen. De Kamperzeedijk was eeuwenlang niet meer dan een landweg. In 1838 werd deze weg aanzienlijk verbeterd.

Op de linker IJsseloever maakte het landverkeer in de negentiende eeuw vooral gebruik van de weg van Kampen over de Zande naar Wezep, de Kamperstraatweg. Deze weg werd omstreeks het midden van de negentiende eeuw verhard, evenals de weg van Kampen naar Elburg, de Naaldeweg.

In de periode 1850-1940 heeft het wegennet zich in de vijf kleine plattelandsgemeenten, die nu de gemeente IJsselmuiden vormen, nauwelijks uitgebreid. Wel werden veel bestaande (zand)wegen verbeterd en verhard. Aan het eind van de negentiende eeuw werd veel geld besteed aan de verharding van wegen in Mastenbroek. Ook de Dorpsweg in IJsselmuiden werd in die tijd verhard, evenals de Grafhorsterweg, die nu de doorgaande verbinding met Genemuiden vormt.

Een belangrijke gebeurtenis in de regio was de bouw van de IJsselbrug (Katerveerbrug) bij Zwolle tussen 1927 en 1930. Daarmee kreeg de regio een tweede vaste oeververbinding over de IJssel, naast de voor IJsselmuiden zeer belangrijke brug in Kampen. Deze vaste oeververbinding was all in 1448 tot stand gekomen. De huidige (oude) Kamperbrug werd gebouwd in 1872/1873. Als direct gevolg van de aanleg van de Katerveerbrug werd in 1928 het pontveer Westenholte-Zalk opgeheven. Later werd ook het Wilsummer voetveer opgeheven,

zodat tegenwoordig alleen het Zalker voetveer nog als zodanig dienst doet. Volgens een gebruiksovereenkomst uit 1928 mag de bevolking van Veecaten, die in Zalk ter kerke gaat, vanaf een uur voor de kerkdienst tot een uur na de kerkdienst gratis gebruik maken van het veer. Op de Veecater oever staat nog een veerhuis.

In het noorden van de huidige gemeente was het Ganzendiep de grootste belemmering voor het verkeer naar en vanaf het Kampereiland. Drie pontveren over het Ganzendiep verbraken het isolement van Kampereiland en Mandjeswaard. Het pontveer naar de Mandjeswaard was de enige verbinding van dit eiland met het vasteland. Na de Tweede Wereldoorlog werd dit veer vervangen door een brug. Het pontveer IJsselmuiden-Kampereiland werd in 1941 opgeheven, toen de Frieseweg, inclusief brug over Ganzendiep, als doorgaande weg in de richting Noordoostpolder gereed was. Het pontveer Grafhorst-Kampereiland heeft nog enige tijd gevaren, maar werd in 1955 uit de vaart genomen. Aan het begin van de Kerkstraat stond het veerhuis.

In 1939 kreeg de Kamperstraatweg ter hoogte van de buurschap De Zande een ander tracé, dat van de voormalige spoorlijn Kampen-Wezep. Sindsdien maakt het doorgaande verkeer geen gebruik meer van de bochtige weg door De Zande (nu: Oude Kamperstraatweg). In 1988 werd op de linker oever van de IJssel Rijksweg 50 in gebruik genomen, waarmee het verkeer vanuit de richting Zwolle aansluiting kreeg op de rondweg van Kampen en de in 1983 geopende Nieuwe IJsselbrug.

Op de andere IJsseloever werd de in 1941 gereedgekomen Frieseweg later doorgetrokken naar de Noordoostpolder en Friesland. Tevens werd kort na 1945 de weg Zwolse Weg verbreed en vernieuwd (de oude Zwolseweg heet nu Parallelweg). Ten behoeve van de tuinbouwers in polder De Koekoek werd in de jaren zeventig de Veilingweg aangelegd, waardoor een betere verbinding met de (nieuwe) veiling werd gerealiseerd.

3.3. Spoorwegen

IJsselmuiden heeft voor wat betreft de komst van een spoorlijn geprofiteerd van de inspanningen van de stad Kampen om door middel van een goede spoorwegverbinding de economische ontwikkeling te stimuleren. De spoorlijn Zwolle-Kampen, die door de gemeenten Zwollerkerspel en IJsselmuiden liep, werd op kosten van de gemeente Kampen aangelegd. Het station van Kampen ligt aan de "IJsselmuidense" kant van de IJssel, maar wel op het grondgebied van Kampen, dat hier omstreeks 1600 ter bescherming van de brug een bolwerk heeft opgetrokken.

Ook aan de Stuurmansweg (vroeger: Breesteeg) in s'Heerenbroek stond in het begin van de twintigste eeuw een station, maar dit is inmiddels verdwenen. De exploitatie van de lijn Zwolle-Kampen was in handen van de Nederlandsche Centraal Spoorwegmaatschappij (N.C.S.). De ligging van station Kampen nabij de gemeente- en dorpsgrens van IJsselmuiden heeft een gunstige invloed gehad op de ontwikkeling

van de werkgelegenheid in deze plaats.

Op de westelijke oever werd in 1913 de spoorlijn Apeldoorn-Hattem doorgetrokken tot Hattem-zuid. Deze lijn werd geëxploiteerd door de Koninklijke Nederlandsche Locaalspoorweg-Maatschappij. Deze lijn had halteplaatsen bij het Wilsummerveer, De Zande en Zalk (zij het op enige afstand van het dorp). De hooggespannen verwachtingen, die vooral waren gebaseerd op het handelsverkeer tussen Kampen en Noord-Veluwe, werden niet ingelost. In 1934 werd de lijn definitief opgeheven, een gedeelte van het tracé bij De Zande werd later gebruikt ten behoeve van het wegverkeer.

Behalve de beide spoorlijnen liep er tussen 1908 en 1931 een stoomtram over de Kamperstraatweg tussen Wezep en De Zande. In De Zande had de tram aansluiting op de spoorlijn naar Kampen-zuid.

4 Nederzettingen

(kaarten 5, 6, 7, 8, 9 en 10)

4.1. Kernen

Tot de samenvoeging in 1937 telde de huidige gemeente IJsselmuiden vijf bestuurlijke eenheden: IJsselmuiden, Wilsum, Zalk, Grafhorst en Kamperveen. Zij worden in dit hoofdstuk als kern aangemerkt, ondanks het feit dat de functie van bestuurlijk centrum niet veel betekende. Zo was de secretarie van alle vijf gemeenten in Kampen gevestigd. Ook morfologisch gezien was er nauwelijks sprake van echte "centra"; met name Kamperveen heeft nooit een dorpskern gehad. De andere hadden wel een duidelijke kern, maar deze bleef klein van omvang. Een zesde kern in de gemeente is de dubbele nederzetting s'Heerenbroek-Veecaten, tot 1967 van elkaar gescheiden door een gemeentegrens, maar sindsdien geheel met elkaar vergroeid.

IJsselmuiden (Iselmuuden) wordt voor het eerst vermeld in 1133. Het dorp is ontstaan aan de monding van een vroegere IJsselarm, het Meer, vandaar de naam IJsselmuiden ("monding van de IJssel"). Het Meer was in de middeleeuwen een goed bevaarbare rivier, die evenwijdig aan de huidige Dorpsstraat liep. Na de inpoldering van Mastenbroek verviel de rivier tot een onbeduidend stroompje. De oudste bewoners vestigden zich op de zandige hoogten langs de rivier. IJsselmuiden heeft zich vanuit twee kernen ontwikkeld. De ene kern kenmerkte zich door een lintvormige bebouwing langs de (huidige) Dorpsweg. De andere kern had een meer concentrische vorm en lag op de Zandberg, ten noordoosten van de Dorpsstraat.

De sinds 1448 aanwezige brug over de IJssel heeft lange tijd de richting van de dorpsuitbreidingen in IJsselmuiden bepaald. In 1646 werd door de gemeente Kampen de Nieuwe Weg aangelegd, die voortaan de Dorpsstraat en de brug met elkaar verbond. Niet alleen de Nieuwe Weg, maar ook de Trekvaart door Mastenbroek, de weg van Zwolle naar Kampen en later de spoorlijn Zwolle-Kampen kwamen bij de brug uit, die daardoor een belangrijk verkeersknooppunt werd. Nabij deze versterkte oeververbinding ontstond een nieuwe concentratie van bebouwing.

Diverse vooraanstaande geslachten hebben vroeger in IJsselmuiden gewoond. Aan de Dorpsweg stond de havezate "t Hoogehuis", in 1664 door de Staten van Overijssel als zodanig erkend. Deze havezate diende onder meer als huisvesting voor de schouten in het drostambt IJsselmuiden. Omstreeks 1910 werden de laatste restanten van 't Hoogehuis afgebroken. Andere landhuizen in IJsselmuiden waren Meerzigt (ten zuiden van het dorp), Meerburg en Laanzicht. Villa Laanzicht werd in 1957 afgebroken, hiervoor kwam een nieuwe woning in de plaats, die enige tijd als burgemeesterswoning dienst deed.

Omstreeks 1850 telde de kom van IJsselmuiden, inclusief Plas- en Zandberg, 115 huizen en ruim 800 inwoners. Eigenlijk bestond IJsselmuiden destijds uit drie bebouwingskernen: de Dorpsstraat, Plas- en Zandberg en het gebied bij de Kamper brug. Tussen de Dorpsstraat en de Kamper brug waren enkele verbindingswegen, maar hierlangs vond men slechts weinig bebouwing. De Nieuwe Weg, aangelegd als wandelweg voor de Kamper burgerij, had toen nog het aanzien van een allee, aan beide kanten omsloten door een dubbele bomenrij en sloten. In de periode 1875-1930 veranderde het karakter van de Nieuwe Weg door de bouw van vooral herenhuizen en rentenierswoningen. De groei van het aantal tuinbouwbedrijven en wasserijen annex blekerijen leidde tot verdichting van de bebouwing langs de bestaande wegen en opvulling van de grote open gebieden tussen de verschillende woongebieden. De grootste uitbreidingen van de bebouwing vonden plaats langs (huidige straatnamen!) Baan, Blekerijweg, Burg. van Engelenweg, Dorpsweg en Trekvaart. Ondanks deze uitbreidingen behield IJsselmuiden zijn lintvormige, weinig compacte structuur.

Aan de Zwolseweg, net buiten IJsselmuiden, werd in de tweede helft van de negentiende eeuw een aantal woningen gebouwd, die de naam "Kraton" kregen. Deze woningen waren eigendom van een steenfabriek, die op de plaats van de huidige verzinkerij heeft gestaan. De fabriek werd tussen 1925 en 1930 gesloten, van de woningen bleef alleen het grootste pand staan, dat tevens als zondagschool en kerkgebouw gebruikt werd.

De na-oorlogse ontwikkelingen in de kom van IJsselmuiden vloeien grotendeels voort uit het uitbreidingsplan van 1944. Op basis van dit plan verplaatsten de meeste tuinders hun bedrijven naar polder De Koekoek en werd de vrijgekomen ruimte benut voor

woningbouw. De uitbreiding van de bebouwing manifesteerde zich vooral in noordoostelijke richting; het gebied dat begrensd wordt door Dorpsweg, Plasweg en Grafhorsterweg heeft nu vrijwel uitsluitend een woonfunctie, waardoor het dorp een meer compacte vorm heef gekregen. Op 1 januari 1987 stonden er in het dorp IJsselmuiden 2464 woningen. Het verzorgingsgebied strekt zich uit over het omringende landelijke gebied ten noordoosten van de IJssel.

De dijkdorpen **Grafhorst** en **Wilsum** kregen respectievelijk in 1333 en 1331 stadsrechten, verleend door de bisschop van Utrecht. Morfologisch en functioneel zijn zij echter niet uitgegroeid tot echte steden. De steden zijn nooit ommuurd geweest en kunnen worden beschouwd als "mislukte stadjes". De concurrentie van de nabijgelegen, machtige steden Kampen en Zwolle was blijkbaar te groot.

Grafhorst is ontstaan als vissersdorp op een smalle rivierduin langs de IJssel. Het stadje bezat eeuwenlang geen kerk en behoorde kerkelijk en bestuurlijk tot IJsselmuiden. De nederzetting had van oudsher een compacte structuur; de bebouwing langs de beide straten, de Voor- en Achterstraat, stod dicht langs de weg. De woonhuizen werden afgewisseld door schuurtjes, kapbergen of smalle open ruimtes. De meest invloedrijke personen in Grafhorst waren de oud-burgers en groot-burgers. Zij verdeelden onderling de bestuurlijke functies.

In het midden van de negentiende eeuw telde Grafhorst 76 woningen en 433 inwoners (1849). De bebouwing was geconcentreerd langs Voor- en Achterstraat en Branderdijk. Langs de Grafhorsterweg stonden vrijwel geen woningen. Na 1850 kende Grafhorst aanvankelijk een snelle groei van de woningvoorraad, later stabiliseerde de woningvoorraad zich rond 125. De nieuwe woningen in de periode 1850-1940 werden gebouwd langs de Grafhorsterweg en de Kamperzeedijk of als verdichting van de bebouwing langs Voor- en Achterstraat.

De na-oorlogse uitbreiding van de woningvoorraad heeft zich vrijwel geheel geconcentreerd langs de Jan van Dieststraat, tussen de Grafhorsterweg en de weg Kampen-Genemuiden. De bebouwing aan de Jan van Dieststraat werd in de jaren zestig gerealiseerd. In 1987 telde Grafhorst 211 huizen. Het voorzieningenapparaat is van locale betekenis. De bevolking richt zich vooral op IJsselmuiden en Kampen.

Wilsum is een zeer oude nederzetting. De kerk dateert al uit elfde eeuw en werd in 1170 tot parochiekerk verheven. De bebouwing concentreerde zich eeuwenlang langs de dijk. Ten noorden van Wilsum ligt op een zandige hoogte Nieuwstad, een planmatig opgezette buurschap, die na de bedijking van de IJssel ontstaan is.

Omstreeks 1850 lagen de woningen van Wilsum, 77 in getal, in een langgerekt, de rivierdijk volgend lint aan de Dorpsweg. In verband met wateroverlast lagen de meeste

boerderijen binnendijks, aan de oostzijde van de Dorpsweg. In het noorden ging de lintbebouwing over in de meer kransvormige bebouwing van Nieuwstad. In het centrum van Wilsum was een afslag naar het veer (de Veerweg). Via het voetveer onderhield men een verbinding met de Onderdijksche Polder, dat gedeeltelijk tot de gemeente Wilsum behoorde. Wilsum groeide in de periode 1850-1940 nauwelijks. De belangrijkste uitbreiding van de bebouwing vonden plaats langs de huidige Westenbergstraat, de Dorpsweg en de verbindingswegen daartussen.

Na 1940 is de woningvoorraad gestegen tot 206 in 1987, zonder dat de structuur van het stadje wezenlijk veranderd is. De meeste boerderijen staan tegenwoordig aan de dijk met hun voorgevel naar de rivier gekeerd en met moestuinen en bouwland op het glooiende talud erachter. De meeste burgerwoningen staan langs de Westenbergstraat. Het voorzieningenapparaat is van locale betekenis. Voor de overige voorzieningen oriënteert de bevolking zich op de steden Zwolle en Kampen.

De geschiedenis van **Zalk** is nauw verweven met die van de heren van Buckhorst, die in de middeleeuwen ten zuiden van het huidige dorp Zalk een landhuis of kasteel lieten bouwen. Dit huis, het oudste van Overijssel, werd in 1840 afgebroken, alleen de grafzerken zijn nog over. Ter plaatse bevindt zich nu een boerenhoeve. In het terrein zijn de grachten nog duidelijk te herkennen. In 1977 werd het gehele terrein van de voormalige havezate op de ontwerplijst van archeologische monumenten geplaatst. Het op de linker IJsseloever gelegen Zalk vormde samen met het op de andere oever gelegen Veecaten een heerlijkheid, die behoorde tot het drostambt van Salland. Zalk is van oorsprong een kernesdorp, waavan de brink later gedeeltelijk bebouwd is. Mede door de geïsoleerde ligging is de oorspronkelijke structuur vrij goed bewaard gebleven.
Rond 1850 was de Brink, het laaggelegen deel tussen Kerkplein en wat nu Hoge Brink heet, het centrum van Zalk. Het terrein was onbebouwd, aan de rand stonden wat boerderijtjes en een veldwachterswoning. Het dorp telde in totaal 62 huizen, bewoond door 451 mensen (1849). De boerderijen lagen verspreid te midden van boomgaarden en moestuinen, waardoor het dorp een weinig compacte indruk maakte. De erven waren onderling verbonden door paden met hagen erlangs. Naar de straat toe was er geen erfafscheiding, alleen de moestuinen werden door hagen omzoomd. Tussen 1850 en 1940 veranderde er weinig in Zalk. De woningvoorraad groeide slechts in geringe mate. In de twintigste eeuw breidt het dorp zich enigszins uit richting Gereformeerde kerk in het noorden en de korenmolen in het westen. Het Kerkplein is nu het centrum van het dorp. De woningvoorraad steeg van 62 omstreeks 1850 tot 131 in 1987.

Kamperveen is tussen 1214 en 1227 ontstaan als streekdorp binnen de gelijknamige polder. In deze moerasachtige, onbewoonde streek vestigde zich destijds een groep

Friese kolonisten, die begon met het ontginnen van het veen. De eerste bewoners vestigden zich aan de oostzijde van de Leidijk, nabij de grens met de provincie Gelderland. De verkaveling bestond uit smalle stroken, die zich van de Leidijk naar de IJssel uitstrekten (de zogenaamde opstrekkende verkaveling). De kavels hadden een vaste breedte en de lengte werd bepaald door de achtergrens van het dorpsgebied. In verband met wateroverlast als gevolg van inklinking en oxydatie van het veen zagen de bewoners zich genoodzaakt hun woningen te verplaatsen. Ook de dikwijls voorkomende twisten met de Oldebroekers hebben de verplaatsing in de hand gewerkt. De grafheuvel "De Dompe" herinnert nog aan de oudste vestigingsplaats. De meeste boerderijen werden opnieuw opgebouwd op terpen in een langgerekt lint langs de Hogeweg, die tevens als dijk dienst deed. Een ander deel verhuisde naar Zuideinde, vlakbij de grens met Gelderland. Hier lag destijds de havezate Wittenstein. Rond 1933 werd het oude huis dat hiertoe behoorde gesloopt, waarna op de restanten van het landgoed in 1938 een nieuw houten landhuis werd gebouwd.

De woningvoorraad in Kamperveen, dat wil zeggen de buurschappen Hogeweg in het noorden en Zuideinde in het zuiden, heeft zich in de periode 1850-1940 nauwelijks uitgebreid. Na 1940 ontstond er een kleine concentratie van bebouwing in Zuideinde, langs de Van Hemertweg en Zuideinde-west. De woningvoorraad steeg van 61 omstreeks 1850 tot 131 op 1 januari 1987.

's Heerenbroek en **Veecaten** (nu verenigd onder de naam 's **Heerenbroek**) vormen functioneel en morfologisch één nederzetting, die tot 1967 in tweeën gedeeld werd door de Zwolseweg, tevens de grens tussen de gemeenten IJsselmuiden (tot 1937 Zalk en Veecaten) en Zwollerkerspel. Veecaten - de naam wijst op het voorkomen van kleine boerderijen, bewoond door "katers" - was vanouds het op de rechter oever gelegen deel van de heerlijkheid Zalk en Veecaten. Omstreeks 1840 stonden aan de zuidzijde van de Zwolseweg 31 huizen. De 23 woningen ten noorden van de weg vielen onder de buurschap 's Heerenbroek, zo genoemd omdat het hier om broekgronden ging die bij de verdeling van Mastenbroek aan de bisschop van Utrecht waren toebedeeld.

De bebouwing bestond in 1850 uit een aantal verspreid liggende boerderijen langs de weg Kampen-Zwolle en enige woningen bij de IJsseldijk (Veecaten) en langs de Bisschopswetering ('s Heerenbroek). Langs de Bisschopswetering werd in het begin van de twintigste eeuw een aantal burgerwoningen gebouwd, vooral na de oprichting van een coöperatieve zuivelfabriek in 1914. In Veecaten vestigden zich enkele nieuwe bewoners aan de Schoolsteeg. Op 1 januari 1987 stonden er in 's Heerenbroek/Veecaten 166 woningen.

4.2. Buurschappen

De begrippen kern en buurschap

kunnen in de de gemeente IJsselmuiden niet duidelijk van elkaar worden gescheiden. Zo bestaat de kern Kamperveen in feite uit de buurschappen Hogeweg en Zuideinde. Hetzelfde geldt voor 's Heerenbroek/Veecaten. De beschrijving van de buurschappen beperkt zich hier tot Oosterholt, De Zande en Mastenbroek.

Oosterholt was één van de vroegst bewoonde plaatsen in het gebied rond IJsselmuiden. De buurschap ligt op een duidelijk boven de omgeving uitstekende rivierduin aan de vroeger voor de scheepvaart belangrijke Trekvaart door Mastenbroek. Lange tijd bevond zich hier het gelijknamige landgoed, waarvan de gronden al voor 1850 waren verdeeld. In 1849 stonden er in de buurschap Oosterholt 22 woningen. Nadien hebben structuur en woningvoorraad nauwelijks wijzigingen ondergaan. Op 1 januari 1987 telde Oosterholt 58 woningen (hierbij zijn echter ook de woningen aan de zuidzijde van de Zwolseweg inbegrepen, die niet tot de eigenlijke buurschap behoren).

De Zande, in de negentiende eeuw ook wel, naar de gelijknamige herberg, "De Koelucht" genoemd, is ontstaan als dijkdorp langs de IJssel. Deze buurschap behoorde van 1811 tot 1937 tot de gemeente Kamperveen; de bewoners waren en zijn voornamelijk geörienteerd op Kamperveen en Zuideinde. De woningvoorraad steeg in de periode 1850-1987 van 25 tot 76. De meeste nieuwe woningen werden na 1940 gebouwd langs de Oude Kamperstraatweg, die sinds 1939 geen doorgaande verbinding meer is.

De polder Mastenbroek is bij de opheffing van de gemeente Zwollerkerspel in 1967 verdeeld over drie gemeenten: Hasselt, IJsselmuiden en Genemuiden. Het centrum van de buurschap **Mastenbroek** - kerk en school - ligt nu in de gemeente Hasselt, vlakbij de grens met de gemeente IJsselmuiden. De boerderijen liggen ter bescherming tegen het water op huisterpen. Van oudsher behoorde een deel van Mastenbroek, waaronder de Koekoek en het Stuurmansblok, tot IJsselmuiden. In dit deel lagen omstreeks 1840 29 erven met even zovele huizen. Sinds 1967 behoort ook de bebouwing langs de Bisschopswetering en ten westen van de Oude Wetering tot de gemeente IJsselmuiden. In het "IJsselmuider" deel van Mastenbroek stonden in 1987 111 woningen, waarvan 61 langs de genoemde weteringen en 50 in het tuinbouwgebied de Koekoek en de Hagens. De Koekoek onderscheidt zich van de overige bebouwing in Mastenbroek door een meer geconcentreerde bebouwing en de aanwezigheid van kassen.

5 Bevolking

5.1. Loop van de bevolking
(tabel 1)

In 1850 telden de vijf afzonderlijke gemeenten IJsselmuiden, Zalk en Veecaten, Wilsum, Kamperveen en Grafhorst gezamenlijk 3.338 inwoners. In de periode 1850-1880 nam de bevolking snel in aantal toe. In 1880 telde de "groep van vijf" 5.133 inwoners, een toename van 52% ten opzichte van 1850. Ooorzaken hiervoor waren onder meer de ruime werkgelegenheid in de wasserijen en blekerijen (IJsselmuiden) en de relatieve welvaart in landbouw en visserij. Na 1880 stagneerde de bevolkingsaanwas, onder meer als gevolg van de landbouwcrisis en de daaruit voortvloeiende problemen. Vele mensen vertrokken naar elders voor werk (Zwolle, Kampen) en/of geloofsvrijheid (Amerika). Na 1920 liepen de vertrekoverschotten terug en nam de bevolking snel in aantal toe. Deze tendens zette zich na de Tweede Wereldoorlog in versterkte mate voort. Met name het hoofddorp IJsselmuiden kende een snelle bevolkingstoename als gevolg van de gunstige ligging aan water en spoorlijn en de nabijheid van Kampen, waarvoor het dorp in toenemende mate als forensenplaats dienst doet.

5.2. Ruimtelijke spreiding
(tabellen 2, 3 en 4)

In 1850 trof men op het grondgebied van de huidige gemeente IJsselmuiden geen grote bevolkingsconcentraties aan, alleen verdichting van de bebouwing in de vijf hoofddorpen. Van de vijf gemeenten was IJsselmuiden met 1288 inwoners qua inwonertal de grootste, gevolgd

door Zalk en Veecaten (639), Wilsum (498), Kamperveen (478) en Grafhorst (451).

In de periode 1850-1940 is de ruimtelijke structuur niet ingrijpend gewijzigd. Eén nederzetting groeide duidelijk sneller dan de andere, namelijk IJsselmuiden. In de bebouwde kom van dit dorp woonden in 1947 3025 inwoners, 44% van de gemeentelijke bevolking. Neemt men de gemeentelijke indeling van voor 1937 tot uitgangspunt, dan blijkt dat IJsselmuiden een snellere groei heeft gekend dan de vier andere gemeenten. IJsselmuiden telde in 1947 3707 inwoners, voor Zalk en Veecaten, Wilsum, Kamperveen en Grafhorst waren de inwonertallen respectievelijk 894, 793, 706 en 733 inwoners.

Na 1940 heeft de snelle groei van het hoofddorp IJsselmuiden zich voortgezet. Op 1 januari 1987 telde het dorp 7.736 inwoners, op een totaal van 12.727 in de gehele gemeente. De verdeling van de bevolking over de andere kernen en buurschappen bleef vrij constant.

6 Middelen van bestaan

6.1. Landbouw en visserij
Van oudsher is de huidige gemeente IJsselmuiden een agrarisch gebied. De eerste bewoners van het gebied hebben op de vruchtbare oeverwallen langs de IJssel landbouw bedreven. Het grootste deel van de cultuurgrond was echter in gebruik als weide- en hooiland. IJsselmuiden was en is, evenals de omliggende dorpen Zalk en Veecaten, Grafhorst, Wilsum en Kamperveen, een typisch "weidedorp": ca. 90% van het cultuurareaaal bestond door de eeuwen heen uit grasland. De polders Mastenbroek en Kamperveen werden vrijwel uitsluitend benut al weide- en (vooral) hooiland. Het Mastenbroeker hooi was van hoge kwaliteit en daarom in de wijde omtrek zeer gewild. De akkerbouw beperkte zich tot kleine complexen op de hogere oeverwallen en rivierduinen langs de IJssel.

Toch blijkt uit de cijfers met betrekking tot het grondgebruik omstreeks 1880 dat er verschillen waren tussen de vijf toenmalige gemeenten. In de gemeenten IJsselmuiden en Kamperveen was meer dan 90% van het cultuurareaal in gebruik als grasland. Slechts 100 ha was in gebruik als bouwland. De gemeenten Wilsum en Zalk en Veecaten hadden relatief en absoluut meer bouwland: respectievelijk 130 en 150 ha. Deze bouwlanden bevonden zich, evenals de moestuinen, op het glooiend talud achter de boerderijen aan de dijk.

In Zalk staat sinds 1867 korenmolen "De Valk". Deze molen, de enige in de gemeente, is in 1982 na 35 jaar te hebben stilgestaan weer

bedrijfsklaar gemaakt.

De gemeente Grafhorst verdient speciale aandacht omdat de visserij, meer dan in de andere gemeenten, hier een belangrijk bestaansmiddel was. Daarnaast was de biezenteelt belangrijk. Biezen en de iets fijnere russen vormden de basis voor de huisnijverheid in Grafhorst en Wilsum.

De geschiedenis van de tuinbouw in IJsselmuiden begint al in de middeleeuwen. Vóór 1880 was de groenteteelt in Overijssel geconcentreerd om Deventer, Zwolle, IJsselmuiden en Grafhorst. De aanwezigheid van vruchtbare oeverwallen en de nabijheid van de stad Kampen hebben een gunstige invloed gehad op de ontwikkeling van de tuinbouw in IJsselmuiden. De tuinbouw concentreerde zich oorspronkelijk vooral langs Dorpsweg, Baan en Nieuwe Weg. Vanaf 1850 heeft de tuinbouw zich vanuit de dorpskern van IJsselmuiden uitgebreid over een groter gebied (bv. langs de Grafhorsterweg). Na 1910 vestigden zich vele tuinbouwers in de Koekoek, dat in de daarop volgende jaren uitgroeide tot het tweede tuinbouwgebied van de gemeente, naast de dorpskern van IJsselmuiden. Als gevolg van de crisis in de jaren dertig, de oorlogsjaren en de inundatie op last van de Duitsers in 1944 nam het percentage tuinland in de Koekoek tussen 1930 en 1947 met de helft af. Veel tuinders verlieten hun grond of gingen over op veeteelt. Nadien breidde het aantal tuindersbedrijven in de Koekoek zich snel uit, mede omdat veel tuinders in en om IJsselmuiden het veld moesten ruimen voor nieuwe woningbouwprojecten.

Een grote stimulans voor de ontwikkeling van de tuinbouw was de vestiging van een veiling aan de Nieuwe weg in 1905. IJsselmuiden groeide in het begin van de twintigste eeuw uit tot het belangrijkste centrum voor groenteteelt in Overijssel. De belangrijkste producten waren bonen, wortelen, kool en aardappelen.

De veeteelt bleef in de periode 1850-1940 een belangrijk middel van bestaan. In de twintigste eeuw breidde de veestapel zich sterk uit: het aantal melk- en kalfkoeien is sinds 1900 meer dan verdubbeld, terwijl de oppervlakte grasland slechts weinig is toegenomen. Opmerkelijk is dat de vijf kleine gemeenten, die nu de gemeente IJsselmuiden vormen, nooit zuivelfabrieken hebben gehad. De meeste veehouders leverden hun melk aan de zuivelfabrieken in Kampen. Alleen in 's Heerenbroek staat sinds 1914 een zuivelfabriek, die inmiddels buiten werking is gesteld.
De akkerbouw heeft nog steeds een bescheiden omvang; ca. 3/4 van het bouwland is bestemd voor veevoer en eigen gebruik. Het belangrijkste handelsgewas is de aardappel, die vooral in Zalk en Wilsum geteeld wordt. Volgens de landbouwtelling van 1987 besloegen grasland, akkerbouw en tuinbouw een oppervlak van respectievelijk 5410, 80 en 120 ha. IJsselmuiden is daarmee het grootste tuinbouwcentrum van Overijssel.

Na de Tweede Wereldoorlog is de verkaveling in een aantal

agrarische gebieden aangepast aan de eisen van moderne bedrijfsvoering. In 1965 stemden de boeren in met de ruilverkaveling Kamperveen-Zalk, die in de daarop volgende jaren werd uitgevoerd. In 1973 werd ingestemd met de ruilverkaveling Mastenbroek/De Koekoek, in 1975 werd een begin gemaakt met de werkzaamheden.

6.2. Ambacht, industrie en diensten

IJsselmuiden genoot in de negentiende eeuw regionale bekendheid om zijn wasserijen annex blekerijen. Deze ambachtsbedrijven waren van oudsher geconcentreerd in het gebied "De Zodde" nabij de Kamper brug. Deze ligging ligt voor de hand omdat veel werkzaamheden werden uitgevoerd in opdracht van de Kamper burgerij. Tevens vond men hier uitgestrekte bleekvelden en beekjes met helder water. Langs de huidige Blekerijweg waren omstreeks 1900 drie wasserijen annex blekerijen gevestigd. Ook langs de Grafhorsterdijk (nu: Frieseweg) en de Trekvaart waren dergelijke bedrijven. In het begin van de twintigste eeuw gingen de meeste bedrijven over van de natuurbleekmethode op de chloorbleekmethode. Hiertoe werden zij uitgebreid met stoommachine en hoge schoorsteen. Na de Tweede Wereldoorlog, toen wasmachines massaal hun intrede deden en het bleken fabriekswerk werd, verdwenen de blekerijen en wasserijen uit IJsselmuiden. In 1980 werd het wasserijcomplex van Van de Kamp als industrieel monument verplaatst naar het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen. De enige herinneringen aan het wasserij- en blekerijverleden zijn de straatnamen Blekerijweg en Blekersdam en de zogenaamde "Koepel", een tot veestal verbouwd pand achter de Blekerijweg, dat vroeger een controle- en uitkijkfunctie voor de bleekvelden in de omgeving had. Een andere opmerkelijke verschijning in het overwegend agrarische IJsselmuiden waren de kalkovens en steenfabrieken. Nabij het pontveer Kampereiland-IJsselmuiden stonden omstreeks 1930 nog twee kalkovens. Kalkovens waren meestal gevestigd aan goed bevaarbare waterwegen, vanwege de aanvoer van schelpen en de afvoer van kalk, en op plaatsen waar goedkope brandstof voorhanden was. De aan- en afvoer van materiaal ging via IJssel en Ganzendiep en als brandstof werd onder andere gebruik gemaakt van turf uit polder de Koekoek. In de onmiddelijke nabijheid van de kalkovens stond omstreeks 1850 een steenfabriek. Later in de negentiende eeuw werd iets noordelijker een tweede steenoven in gebruik genomen. Ook bij De Zande en Zalk stonden destijds steenfabrieken. De grondstof klei was ter plaatse aanwezig; hiertoe werden delen van de uiterwaarden langs de IJssel afgegraven en veranderd in tichelgaten. De steenfabrieken werden omstreeks de eeuwwisseling gesloten, de laatste, op het schiereiland "De Welle" bij De Zande, verdween in de jaren twintig van deze eeuw.

De niet agrarische werkgelegenheid in Grafhorst en Wilsum bestond grotendeels uit het maken van rieten manden en biezen matten. Ook IJsselmuiden had een mattenmakerij. De meeste werkzaamheden werden verricht als

huisnijverheid, in opdracht van een mattenkoper en vlechter. De grootste "opkoper" in Grafhorst was Berend-Jan van Asselt, die omstreeks 1900 aan de huidige Achterstraat een groot pand voor de opslag van matten had. In Grafhorst gebruikte men als grondstof biezen, in Wilsum meestal de iets fijnere russen. In de twintigste eeuw, vooral na de voltooiing van de Afsluitdijk, verdween de huisnijverheid uit Grafhorst en Wilsum. De meeste mensen vonden werk in de industrie buiten het dorp (Kampen). De tapijtindustrie, het vervolg op de "biezenindustrie", heeft zich in deze regio geconcentreerd in de naburige gemeente Genemuiden.

De bloei van de tuinbouw leidde in 1905 tot de oprichting van de veilingvereniging "De Verenigde Tuinbouwers". In datzelfde jaar werd aan de Nieuwe Weg (de huidige Burg. van Engelenweg) een veilinggebouw in gebruik genomen. Na de Tweede Wereldoorlog groeide de veiling zo sterk dat in 1962 begonnen werd met de bouw van een nieuw veilingcomplex op industrieterrein "De Spoorlanden". De groenten- en fruitveiling KZIJ is nu met 148 werknemers de belangrijkste veiling van Noordoost-Nederland. De omzet van de veiling verdubbelde vele malen: van 1 miljoen in 1938 tot 70 miljoen in 1984.

Ondanks het grote belang van de veeteelt in de omgeving van IJsselmuiden werd er alleen aan de Bisschopswetering in 's Heerenbroek een zuivelfabriek gebouwd. In 1914 werd deze fabriek - later coöperatieve zuivelfabriek Vecolac - in gebruik genomen. In 1980 ging de fabriek over in particuliere handen.

Naast de genoemde bedrijfstakken had IJsselmuiden in de periode 1850-1940 de "gebruikelijke" plaatselijk verzorgende bedrijven, zoals bakkers, smeden, slagers, kruideniers, etc.. Daarnaast waren er café's en herbergen, vooral langs belangrijke wegen als de Nieuwe Weg en de Zwolseweg. Voorbeelden hiervan zijn herberg "De Kroon" aan de Zwolseweg, café Buitenlust met speeltuin aan de Nieuwe Weg en café Diepenveen aan het begin van de Trekvaart. Dit laatste café moest in 1938 plaats maken voor een kazerne van de Rijkspolitie.

In de periode tot 1940 heeft alleen het dorp IJsselmuiden een redelijke ontwikkeling van de niet-agrarische werkgelegenheid gekend. Met name in de jaren twintig van de twintigste eeuw vestigden zich vele bedrijven in IJsselmuiden, waaronder de houtverwerkende industrie Van der Maat (sinds 1923), bakkerij Fuite (sinds 1928) en Modders bouwbedrijf (sinds 1929). In 1947 was 41,5% van de totale bevolking in de oude gemeente IJsselmuiden werkzaam buiten de landbouw, waarvan 27,2% in de nijverheid en 8,8% in de handel. De andere vier gemeenten waren tot 1940 vrijwel geheel op de agrarische sector aangewezen. Dit beeld is naderhand niet ingrijpend gewijzigd. IJsselmuiden is het centrum van de niet-agrarische werkgelegenheid binnen de gemeente, met als grootste werkgevers de veilingvereniging KZIJ, likeurstokerij/wijnhandel

Siebrand, Eeka kantoormeubelen en verzinkerij Kampen.

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1. Kerken en begraafplaatsen
De Nederlands Hervormde kerken van Wilsum, IJsselmuiden en Zalk zijn van zeer oude oorsprong. De oudste kerk staat in Wilsum. Deze van oorsprong Romaanse kerk, waarvan de vierkante toren nog aanwezig is, werd gebouwd omstreeks 1050. In de vijftiende eeuw kreeg de kerk zijn huidige vorm. De dorpskerk van IJsselmuiden dateert in zijn oorspronkelijke vorm van rond 1200, de zijbeuken zijn van latere datum. De kerk van Zalk werd omstreeks 1400 gebouwd op de plaats van een oudere (hieraan herinnert nog de dertiende eeuwse toren). De kerk bezit onder andere een eiken preekstoel en een herenbank voor de heren van Buckhorst, beide daterend van rond 1700.

De Nederlands Hervormde kerken van Kamperveen en Grafhorst werden in de twintigste eeuw gebouwd. De kerk aan de Hogeweg werd in 1961 gebouwd ter vervanging van een oudere. Kamperveen had al in de veertiende eeuw een eigen kerk. De grafheuvel "De Dompe" is een restant van een oude kerk aan de Leidijk, die in 1747 gedeeltelijk instortte, waarna de overgebleven toren in 1839 werd gesloopt. Grafhorst had tot in de twintigste eeuw geen eigen kerk en behoorde kerkelijk tot IJsselmuiden. De huidige Nederlands Hervormde kerk werd in 1961 in gebruik genomen.

De bevolking van de gemeente IJsselmuiden maakt deel uit van een groter gebied met verwante orthodox-protestantse opvattingen. De Nederlands Hervormden behoren grotendeels tot de in 1907 opgerichte modaliteit van de Gereformeerde

Bond. In de negentiende eeuw hebben zich in alle vijf gemeenten leden afgescheiden van de hervormde kerk. De grootste groep van Christelijk Afgescheidenen, vanaf 1869 Christelijk Gereformeerden geheten, zat in Zalk, in 1871 142 in getal. Van 1834 tot 1840 kerkten zij in een schuur aan de Vinkensteeg, maar in 1840 betrokken zij een nieuw kerkgebouw aan de Burg. van Vleutenstraat. De beide kerken van Zalk zijn via het voetveer over de IJssel voor de Veecaters bereikbaar. Andere Gereformeerde kerken die in periode 1850-1940 werden gebouwd, staan in Kamperveen-Zuideinde (bouwjaar: 1874), Wilsum (1899) en IJsselmuiden (1933).

De rooms-katholieken woonden in de periode 1850-1940 voor het grootste deel in het dorp IJsselmuiden. In 1871 woonden erin IJsselmuiden 466 katholieken. In de overige gemeenten, met uitzondering van Zalk (81 katholieken), was hun aantal zeer gering. De enige rooms-katholieke kerk in de gemeente staat dan ook in IJsselmuiden, waar de rooms-katholieken in 1849 een kerkgebouw in gebruik namen. De huidige kerk aan de Burg. van Engelenstraat werd in 1919 gebouwd.

Na 1940 is het aantal kerken fors gestegen: het dorp IJsselmuiden telt in 1988 acht kerken en Grafhorst, Wilsum, Zalk en Kamperveen ieder twee. Momenteel behoort bijna 55% van de bevolking in de gemeente IJsselmuiden tot de Nederlands Hervormde kerk (Gereformeerde Bond). De verschillende kerken van gereformeerde gezindte omvatten ruim 26% van de bevolking en de rooms-katholieken ca. 12%.

De stad Kampen heeft een belangrijke rol gespeeld bij de stichting van begraafplaatsen in IJsselmuiden. In 1829 werd op de Zandberg de algemene begraafplaats van Kampen aangelegd. In 1871 werd de begraafplaats aan de huidige Rondeweg vergroot en werden de Algemene Begraafplaats van IJsselmuiden en de rooms-katholieke begraafplaats van Kampen in gebruik genomen. Op de laatstgenoemde begraafplaats werd in 1889 een kapel gebouwd. Aan de andere kant van de Rondeweg bevindt zich nog een kleine Joodse begraafplaats. Grafhorst, Kamperveen, Wilsum en Zalk hebben hun eigen algemene begraafplaats, de stichtingsjaren zijn achtereevolgens 1891, 1888, 1872 en 1891. De oude begraafplaats bij de Nederlands Hervormde kerk in Wilsum werd in 1872 gesloten. Hetzelfde gebeurde in 1904 met de oude grafheuvel "De Dompe" aan de Leidijk in Kamperveen.

7.2. Scholen

In 1850 hadden de vijf gemeenten elk hun eigen school, vaak gebouwd in de nabijheid van de kerk. In de gemeenten Zalk en Veecaten en Wilsum breidde het scholenbestand zich sindsdien niet uit. Wel werden er nieuwe schoolgebouwen betrokken en werd de grondslag gewijzigd (nu christelijk). De huidige schoolgebouwen dateren van na 1940. De vorige school van Wilsum, gebouwd in 1877, wordt vanaf 1955 gebruikt als hervormd verenigingsgebouw.

Kamperveen heeft sinds 1907 een tweede school, namelijk een Gereformeerde basisschool in Zuideinde. Zowel de oude school aan de Hogeweg (nu: Nederlands Hervormd) als de school in Zuideinde zijn tegenwoordig gehuisvest in na-oorlogse gebouwen. Ook Grafhorst had een tijdlang twee scholen, een openbare en een Nederlands-Hervormde. In 1984 werd de in 1958 in gebruik genomen openbare lagere school opgeheven en samengevoegd met de school in IJsselmuiden. 's Heerenbroek kreeg in 1921 een eigen school aan de Zwolseweg. Deze christelijk school wordt ook bezocht door de bewoners van Veecaten.

Het dorp IJsselmuiden kende vanaf 1850 een snelle toename van het scholenbestand. Naast een openbare lagere school aan de Dorpsstraat kwamen er drie Nederlands-Hervormde, twee christelijk nationale en één rooms-katholieke basisschool. Al deze scholen zijn gehuisvest in gebouwen van na 1940.
Na 1940 zijn er in IJsselmuiden scholen voor voortgezet onderwijs gekomen. Aan de Zandbergstraat vestigde zich een christelijke MAVO. Tevens werd IJsselmuiden, naast Kampen, één van de twee locaties van de Pieter Zandt Reformatorische Scholengemeenschap. Voor de overige onderwijsvoorzieningen richt de bevolking van de gemeente IJsselmuiden zich op Kampen en Zwolle.

7.3. Overige
Van 1811 tot 1937 bestond de huidige gemeente IJsselmuiden uit vijf kleine gemeenten: IJsselmuiden, Grafhorst, Wilsum, Zalk en Veecaten en Kamperveen. Van deze gemeenten hadden alleen Grafhorst en Wilsum een eigen raadhuis. De gemeenten waren echter te klein voor een volledig bestuurlijk apparaat. De gehele administratie van de gemeenten IJsselmuiden, Wilsum en Grafhorst werd door dezelfde ambtenaren (inclusief burgemeester) beheerd, evenals die van Zalk en Veecaten en Kamperveen. De secretarie was gevestigd in een pand aan de Burgwal. Na de samenvoeging in 1937 heeft dit pand nog drie jaar als secretarie van de nieuwe gemeente IJsselmuiden dienst gedaan.

Van 1941 tot 1974 was villa Stadwijk aan de huidige Burg. van Engelenweg op de hoek van de latere Sportlaan in gebruik als gemeentehuis. In de herfst van 1974 werden de verschillende diensten van de gemeente in een nieuw gemeentehuis aan de Oosterholtseweg ondergebracht. Villa Stadwijk werd in 1975 verkocht en is nu in gebruik als woonhuis.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Typering:
Oeverdorp met twee kernen, ontstaan op rivierduinen.

Functie:
Oorspronkelijk agrarisch. In de periode 1850-1940, komen in de agrarische nederzetting wasserijen, tuindersbedrijven en een bescheiden rietcultuur tot ontwikkeling.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Het dorp groeide uit twee, op rivierduinen gelegen, kernen. De belangrijkste kern vormde de Dorpsweg, die evenwijdig aan de IJssel ligt. De andere kern lag op een rivierduin ten noorden daarvan. De kaart van 1850 toont tevens bebouwing langs de wegen die van de Dorpsweg naar de versterkte vaste oeververbinding met Kampen lopen. De wegen die over de restanten van deze versterking lopen vormen een belangrijk knooppunt. Hier komen De Nieuwe Weg (de latere Burgemeester van Engelenweg), de verbinding met Zwolle, de weg naar de noordelijke gelegen Zuiderzeestadjes, de Trekvaart en de in 1865 aangelegde spoorlijn samen.
In 1850 vormen de agrarische bebouwing en de kleine tuindersbedrijven een open lintbebouwingspatroon. Vanaf 1850 verdicht de bebouwing zich en de grote open gebieden achter de bebouwing krijgen een nieuwe bestemming.
Langs de beek, evenwijdig en ten zuiden van de Dorpsweg, ontstaan wasserijen; tuindersbedrijven ontwikkelen zich langs de verschillende verbindingswegen.
Het aanzien van de Nieuwe Weg verandert gedurende de periode

1875-1930, door de bouw van herenhuizen en rentenierswoningen met grote tuinen. Een dubbele bomenrij en sloten aan weerszijden geven de weg de allure van een allee, ook de overige wegen hadden een groen aanzien. Groene hoogtepunten vormden de landschapstuinen rondom de reeds bestaande villa's zoals Meerburg en (het gesloopte) Laanzigt, delen van de Burgemeester van Engelenweg en de parkachtige aanleg in de omgeving van het station. IJsselmuiden bleef gedurende deze periode een dorp zonder een duidelijke, ruimtelijke samenhang.

Historisch architectonische kwaliteit:
Na 1850 ontstaat de typische langgerekte, smalle tuinderswoning met een stijl, met pannen gedekt afgewolfd dak. Het "dubbel-woonhuis" met twee langskappen komt eveneens voor. Van deze bebouwing resteert thans weinig. Tegen het eind van de 19e eeuw en de eerste jaren van de 20e eeuw ontstaan herenhuizen en rentenierswoningen. Deze zijn geconcentreerd langs de Burgemeester van Engelenweg. Hierin zijn kenmerken van neo-renaissance, eclecticisme, rationalisme, Jugend Stil en Amsterdamse School terug te vinden.
Ook verrijzen er enkele complexen en dubbele woningen in één van genoemde stijlen. Aan de Burgemeester Meijerweg wordt in 1912 een complex arbeiderswoningen in rationalistische stijl gebouwd.
In de periode 1850-1940 werden de roomskatholieke kerk (neo-romaans - 1919), de gereformeerde kerk (mengvorm Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid - 1933) gebouwd. De kapel (neo-gotisch - 1889) wordt op de Kamper begraafplaats aan de Plasweg gebouwd.

Bijzondere gebieden:
De Burgemeester van Engelenweg: vanwege de hier gebouwde villa's, herenhuizen en rentenierswoningen.

Stedebouwkundige ontwikkeling IJsselmuiden

Boven: kaart ca. 1850
Onder: kaart ca. 1900

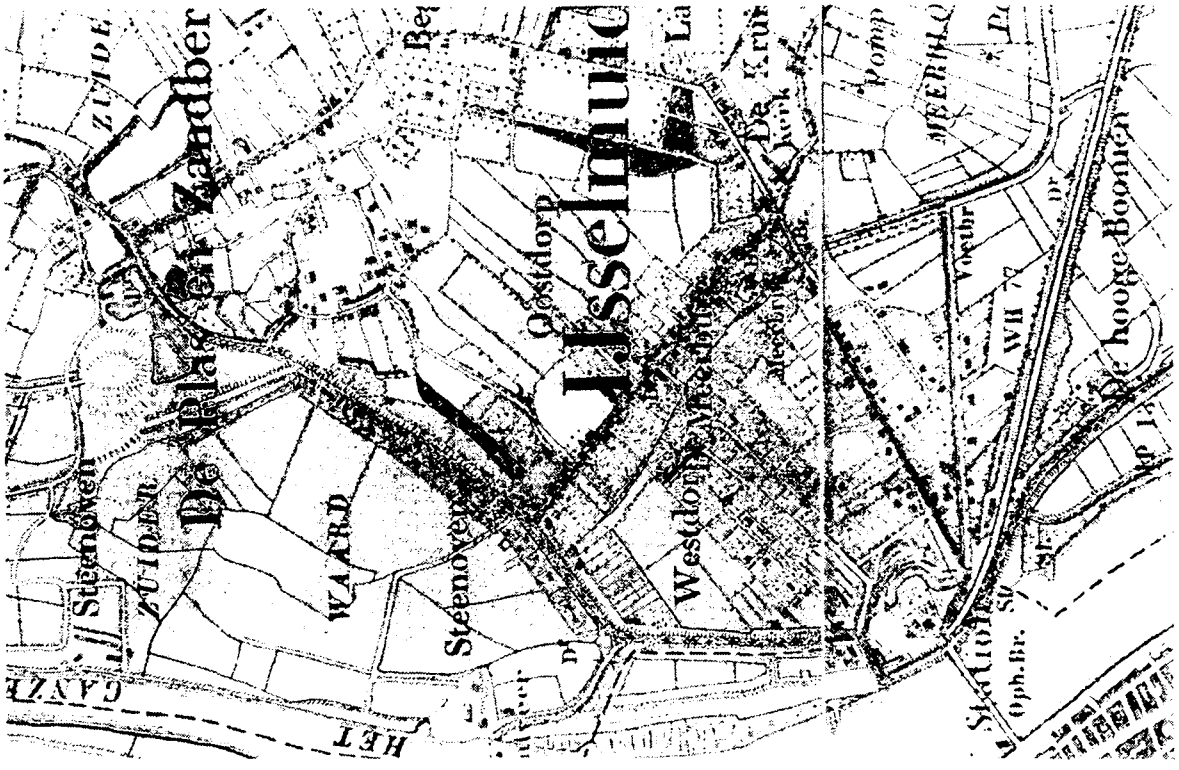

Kaart ca. 1940

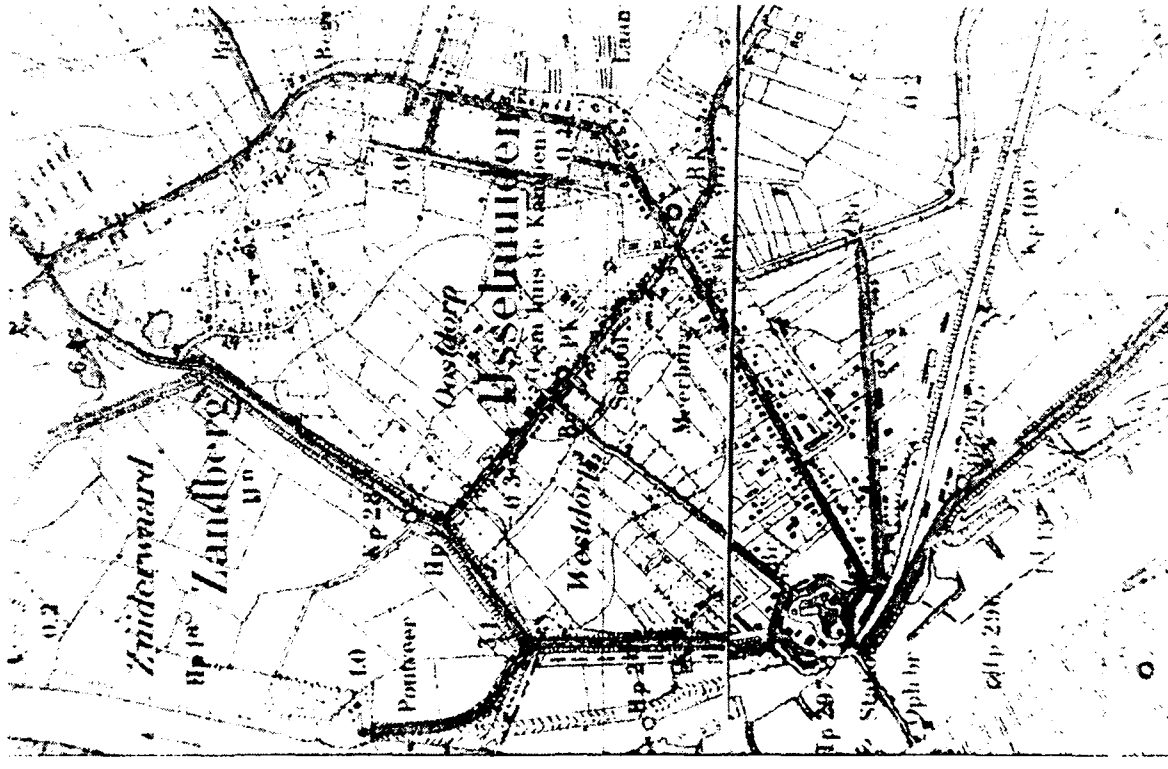

Schaal : ca. 1:15000

Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1851
Kaart ca. 1900, verkend 1865/1883, herzien 1884, ged.herzien 1917
1865/1871, herzien 1886, ged.herzien 1917
Kaart ca. 1940, verkend 1931

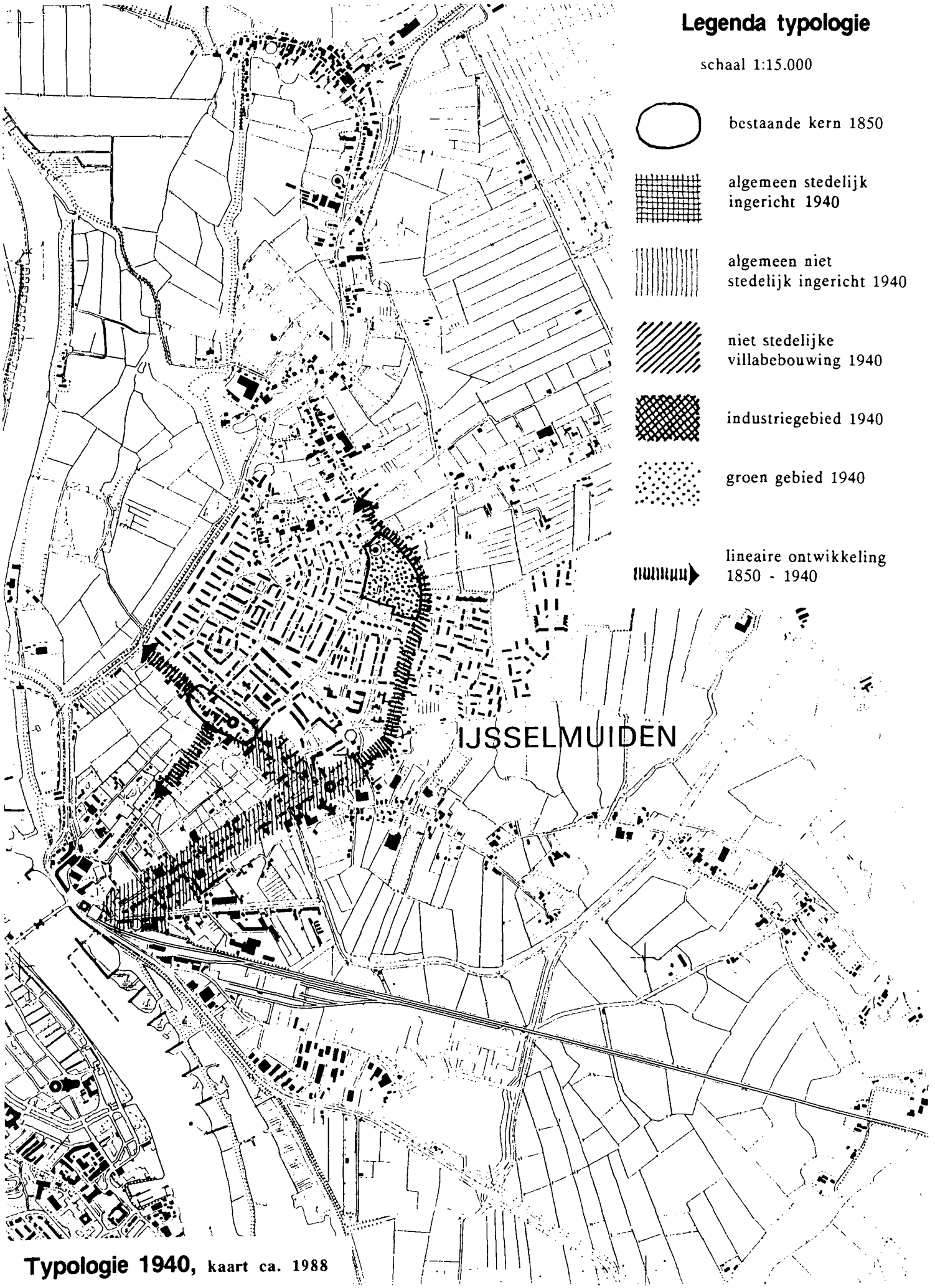

Typologie 1940, kaart ca. 1988

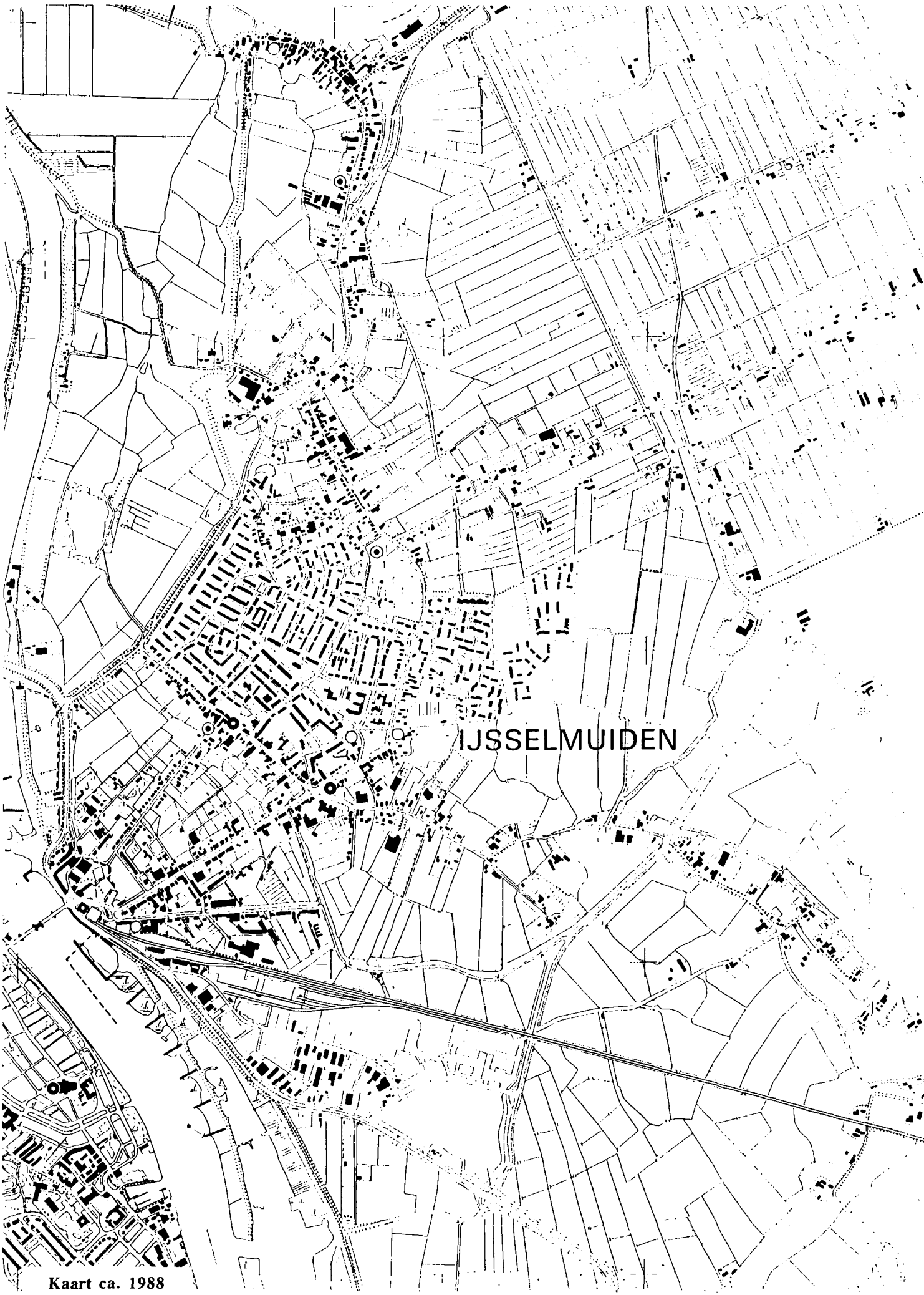

Kaart ca. 1988

Bronnen

Literatuurlijst IJsselmuiden en regio:

*Bos, P., Gezicht op Zalk, Kampen, 1983.

*De samenvoeging van IJsselmuiden, Grafhorst, Wilsum, Zalk en Veecaten en Kamperveen, 1942.

*Eikelboom, E., De gemeente IJsselmuiden; een nederzettingsgeografische scriptie, Amsterdam, 1969.

*Gemeentegids '88 gemeente IJsselmuiden, 1988.

*Gids voor de gemeente IJsselmuiden, IJsselmuiden, 1975.

*IJsselmuiden, een economisch-geografische schets (E.T.I.O en L.E.I.), Zwolle, 1956.

*Oosterhuis, T., Geo-analyse "Grafhorst", Zwolle, 1978.

*"Op beide oevers van de IJssel"; inventarisatievan de karakteristieke bebouwing in de gemeente IJsselmuiden, Zwolle, 1986.

*Sociale kaart van de gemeente IJsselmuiden (Stichting Overijssel), Zwolle, 1977.

*Versteeg, A.K., Een groot werk in een klein dorp uit: Gemeentewerken mei 1978 nr.5, IJsselmuiden, 1978.

*Versteeg, A.K., Groot IJsselmuiden in oude ansichten deel 1, Zaltbommel, 1985.

*Versteeg, A.K., Groot IJsselmuiden in oude ansichten deel 2, Zaltbommel, 1986.

Literatuur algemeen:

*Aa, Van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, deel 1-12. Gorinchem, 1839-1848.

*Atlas van Nederland, 's-Gravenhage, 1963-1977.

*Atlas van Nederland. Deel 2: bewoningsgeschiedenis; deel 12: infrastructuur; deel 13: geologie; deel 14: bodem; deel 15: water;

deel 16: landschap; deel 20: landinrichting, 's-Gravenhage, 1984.
*Besselaar, Molens in Nederland, Amsterdam, 1974.
*Bevolking der Gemeenten van Nederland op 1 januari 1987, 's-Gravenhage, 1987.
*Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht, Eerste en tweede bundel, IJsselacademie, Zwolle 1977-1978.
*Buter, A., De groene vallei. Stad en land aan de IJssel, Den Haag, 1978.
*Buter, A., Dit land over de IJssel, Hoorn, 1976.
*Crom, A.P., (red.) e.a., Anderhalve eeuw gereformeerden in stad en platteland, deel 7, Overijssel, Kampen, 1985.
*Demoed, H.B., Mandegoed schandegoed, Zutphen, 1987.
*Dekker, G. (Red.), e.a., Oude fabrieks- en bedrijfsgebouwen in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1986.
*Dijksterhuis, R., Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland, historische analyse van een wisselwerking, de eerste eeuw: 1840-1940, Z.p. [Groningen], Z.j.[1980].
*Egberts, E., Wie water deert, die water keert, Zwolle, 1985.
*Elzenga, E., Langs de oude Overijsselse kerken, Baarn, 1972.
*Engelen van der Veen, G.A.J. van, 'Marken in Overijssel', in: Geschiedkundige atlas van Nederland, Den Haag, 1924.
*Engelen van der Veen, G.A.J. van, G.J. ter Kuile en R. Schuiling, Overijssel, Deventer, 1931.
*Fischer, E.J., Stroomopwaarts, Zwolle, 1986.
*Fockema Andrea, S.J., Het kaartbeeld van Overijssel 1550-1850, Overdruk uit Versl. en Mededе. v.d. Ver. tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 55ste stuk, z.p., 1939.
*Gevers, A.J., en A.J. Mensema, De havezaten in Salland en hun bewoners, Alphen aan den Rijn, 1983.
*Grote Topografische Atlas van Nederland, deel 3, Oost Nederland, Groningen, 1987.
*Heitling, W.H. en Lensen, L., Vijftig eeuwen volk langs de IJssel, Zutphen, z.j. [1980].
*Hendriks, F.M., De grenzen van Overijssel en van de Overijsselse gemeenten van 1807 (1811-1842), Overdruk uit Versl. en Mededе. v.d. Ver. tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 75e stuk, 1960.
*Krämer, G., Wij trekken door Twente en Salland, Arnhem, z.j. [1935].
*Kuile, E.H., ter, De monumenten van geschiedenis en kunst, Zuid-Salland, 's-Gravenhage, 1964.
*Kuile, E.H., ter, Noord- en Oost-Salland, 's-Gravenhage, 1974.
*Kuile, E.H., ter, Zuid-Salland, 's-Gravenhage, 1964.
*Kuyper, J., Gemeente-atlas van Nederland, Zaltbommel, (herdruk), 1971.
*Kloot Meijburg, H., van der, Onze oude dorpskerken, Rotterdam, 1921.
*Meene, J.G.C. van de en P. Nijhof, Spoorwegmonumenten in Nederland, Amsterdam, 1985.
*Meindersma, H. en K. de Jong (red.), Jongere bouwkunst in Overijssel, 1840-1940., Zwolle, 1985.
*Mulder, G.J.A., Handboek der geografie van Nederland. Deel VI, Zwolle, 1959.
*Nijhof, P., Oude fabrieksgebouwen in Nederland, Amsterdam, 1987.
*Nijhof, P., Watermolens in Nederland, Zwolle, 1982.

*Nijhof, P., Windmolens in Nederland, Zwolle, 1983.
*Overijssel, de provincie en Overijsselse gemeenten in kaart en aanzicht, Zwolle, 1983.
*Overijssel, Aspecten en Perspectieven, Amsterdam, 1951.
*PPD van Overijssel/ASP, Streekplan IJsselvallei, 1985.
*Pyttersen's Nederlandse almanak voor iedereen, Zaltbommel, 1922-1942.
*Romers, H., De spoorwegarchitectuur in Nederland 1841-1938, Zutphen, 1981.
*Rosenberg, H.P.R., De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland, 's-Gravenhage, 1972.
*Schelhaas, H. en B. Molenaar (red.), Graven en begraven in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1981.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Historische kerken in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1974.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Molens in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1972.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Schipvaart en schepen in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1985.
*Schuiling, R., Nederland, handboek der aardrijkskunde, deel 1 en 2, Zwolle, 1936.
*Schutten, G.J., Varen waar geen water is, reconstructie van een verdwenen wereld, geschiedenis van de scheepvaart ten oosten van de IJssel van 1300-1930. Twentsche courant.
*Seinen, J.R. en G. de Wit, Stap voor stap langs de Vecht, Hardenberg, 1985.
*Slicher van Bath, B.H., Een samenleving onder spanning, Geschiedenis van het platteland in Overijssel. Assen, 1957.
*Slicher van Bath, B.H., (red.), Geschiedenis van Overijssel, Deventer, 1970.
*Steegh, A., Monumentenatlas van Nederland, Zutphen, 1985.
*Steensma, R. (Red.) en C.A. van Swichem (Red.), honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw, Kampen, 1986.
*Stiksma, K., Spiegel van steden, dorpen en landschappen in Oost-Nederland, Overijssel, Gelderland en het rivieren gebied, Ridderkerk, 1986.
*Stilma, L., Rondom de Holterberg e.v., Holten, z.j. [1962].
*Varwijk, G.H. en J.R. Seinen, Stap voor stap langs de Dedemsvaart, Dedemsvaart, 1983.
*Ven, D.J., van der, Met de goastok door Twente en Salland, Verslagen van de hoofdcommissie voor herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen, Overijssel, 's-Gravenhage, 1890.
*Visscher, H.A., Het Nederlandse landschap, een typologie ten behoeve van het milieubeheer, Utrecht, 1974.
*Volmuller, H.W.J. (samenstelling), Nijhofs Geschiedenislexicon, Nederland en België, 's-Gravenhage-Antwerpen, 1981.
*Vuuren, L., van, Rapport betreffende een algemeen onderzoek naar de sociaal-economische structuur van het district van de kamer van koophandel en fabrieken voor Salland, Epe, 1941.
*Werkman, G., Kent u Overijssel ook zo?, Zeist, z,j. [1962].
*Wieringa, H. (red.), Waterstaat in Overijssel, Zwolle, 1983.
*Woud, A. van der, Het lege land, De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848. Amsterdam, 1987.
*Zanden, J.L., De economische

ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914, Utrecht, 1985.
*Zonneveld, J.L.S., Levend land. De geografie van het Nederlandse landschap, Utrecht, 1985.

Kaarten:
Bodemkaart van Nederland. Stiboka, Wageningen, 1985.
Kadastrale minuutkaart 1832, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
Topografische kaart van Nederland, ca. 1850, 1900, 1935, 1950, 1960, 1976 en 1985. Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:
Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale geografie, 1988.
Gemeenteverslagen 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle
Verslagen van Gedeputeerde Staten 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.

Bijlagen

Tabellen

Tabel 1.
Loop van de bevolking in de gemeente IJsselmuiden vanaf 1850.

jaar	aantal inwoners	index (1850 = 100)
1850	3.338	100
1860	3.799	114
1870	4.308	129
1880	5.064	152
1890	5.133	154
1900	5.242	157
1910	5.312	159
1920	5.473	164
1930	5.944	178
1940	6.446	193
1987	12.727	381

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, 1988.

Tabel 2.
Woningvoorraad en aantal inwoners in de buurschappen en kernen van de gemeente IJsselmuiden omstreeks 1840

kern/buurschap	woningvoorraad omstreeks 1840	inwoneraantal in 1849
IJsselmuiden	115	978
Oosterholt	22	181
Mastenbroek (gemeente IJsselmuiden)	29	155
Grafhorst	76	433
Kamperveen	61	417
De Zande	25	177
Wilsum	77	504
Zalk	62	451
Veecaten	31	224
's Heerenbroek	23	207

Bronnen: Aa, Van der, 1839-1848.
Steden en dorpen in Overijssel, 1980

Tabel 3.
Woningvoorraad en bevolkingsomvang per kern of buurschap op 31 mei 1947.

kern of buurschap	woningvoorraad	bevolking
IJsselmuiden		1.987
De Plas en Zandberg		1.038
Grafhorst		651
Kamperzeedijk (gedeeltelijk)		82
Oosterholt		197
Mastenbroek (gedeeltelijk)		20
Verspreide huizen Koekoekspolder en Stuurmansblok		360
Verspreide huizen overige		105
Wijk IJsselmuiden	954 (330)	4.440
Wilsum		609
Nieuwstad		106
Zalk		261
's Heerenbroek (gedeeltelijk)		258
Veecaten		45
De Zande		153
Verspreide huizen onder Wilsum en Veecaten		157
Verspreide huizen overige		401
Wijk IJsselstreek	427 (232)	1.990
Kamperveen		124
Zuideinde		108
Verspreide huizen		171
Wijk Kamperveen	81 (69)	403
Varende schepen		5
Woonschepen		8
Woonwagens		2
Totaal	1.462	6.848

Bron: C.B.S., Uitkomsten van de volks- en beroepstelling, 31 mei 1947.

Tabel 4.
Woningvoorraad en aantal inwoners per telgebied in de gemeente IJsselmuiden op 1 januari 1987.

telgebied	woningvoorraad 1)	inwoneraantal
IJsselmuiden	2.605	8.374
Wilsum	255	898
Kamperveen	207	765
Zalk	192	691
's Heerenbroek	227	869
Grafhorst	286	1.134
Totaal	3.772	12.731

Bron: Statistieken R.O.I., Woningvoorraad en aantal inwoners per wijk/buurt, 1987.

Kaart 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE IJSSELMUIDEN IN SALLAND

Grenzen van Salland

Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, 1963 - 1977.

Kaart 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

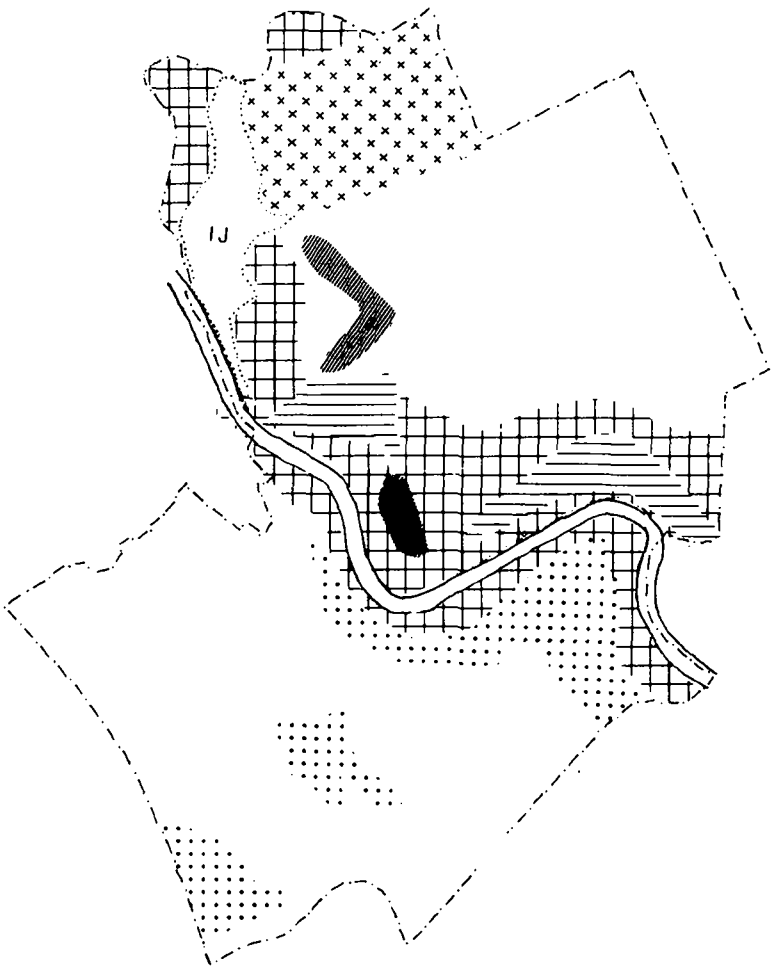

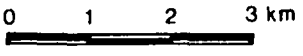

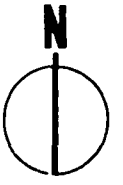

Jonge rivierklei

Overslaggronden; zandige zavel op klei

Zandgronden

Broekveen; restveen en klei

Overige veengronden

Kleine, geïsoleerde zandkop met cultuurdek

IJssel

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

Kaart 3

GEMEENTELIJKE INDELING 1811-1937

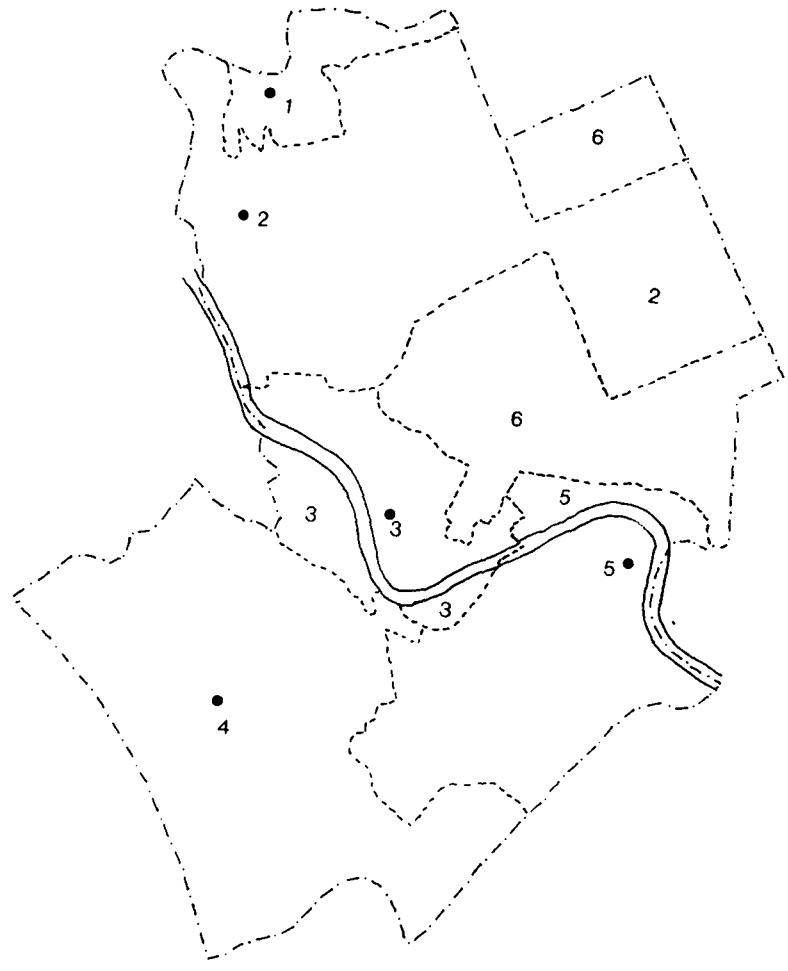

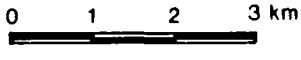

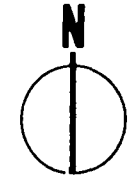

-·-·-·- Huidige gemeentegrens

-------- Voormalige gemeentegrenzen
1) Grafhorst
2) IJsselmuiden
3) Wilsum
4) Kamperveen
5) Zalk en Veecaten
6) Zwollerkerspel

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1924.

Kaart 4

INFRASTRUCTUUR ANNO 1988

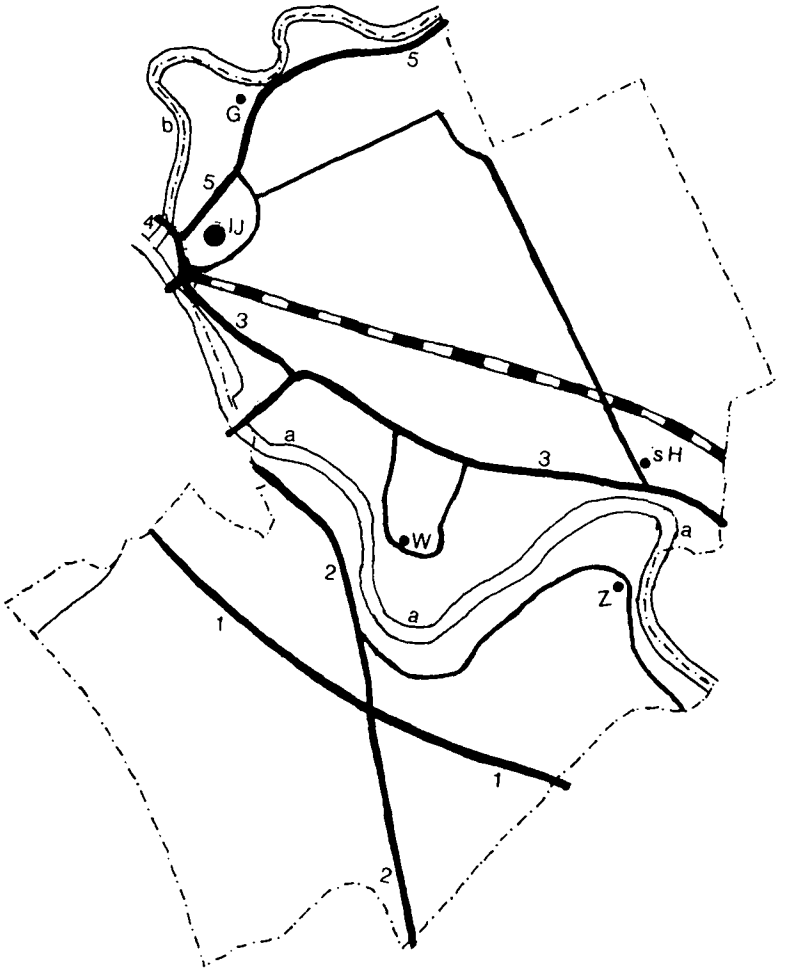

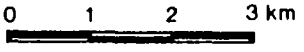

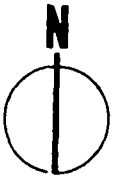

Waterweg a) IJssel
b) Ganzendiep

Weg 1) A-50 Kampen-Hattemerbroek
2) Kamperstraatweg
3) Zwolseweg
4) Frieseweg
5) Kamperzeedijk

Spoorweg Kampen-Zwolle

• Kern

Bron: Grote Topografische Atlas van Nederland, 1987.

Kaart 5

IJSSELMUIDEN OMSTREEKS 1865

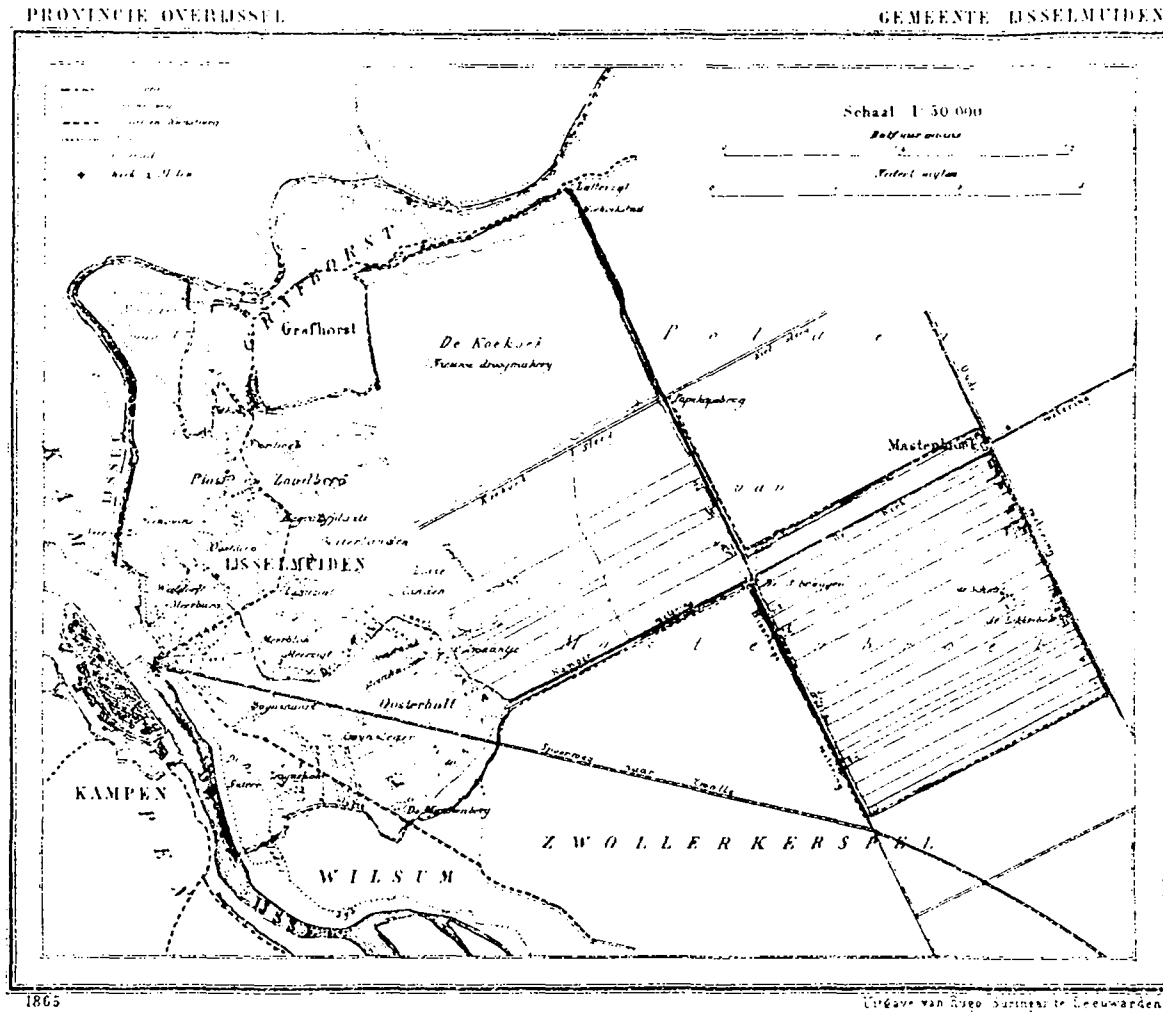

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 6

GRAFHORST OMSTREEKS 1865

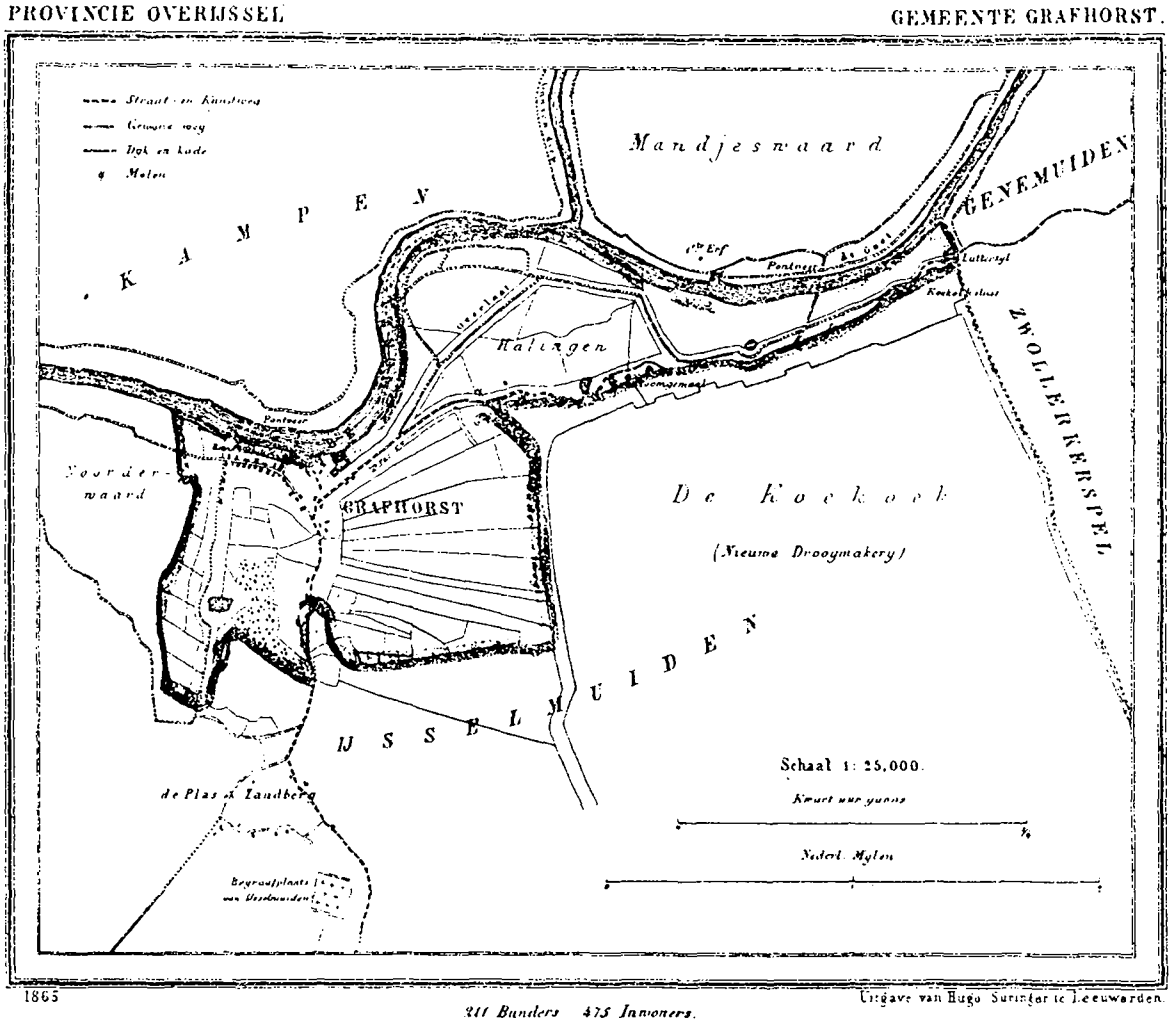

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 7

KAMPERVEEN OMSTREEKS 1865

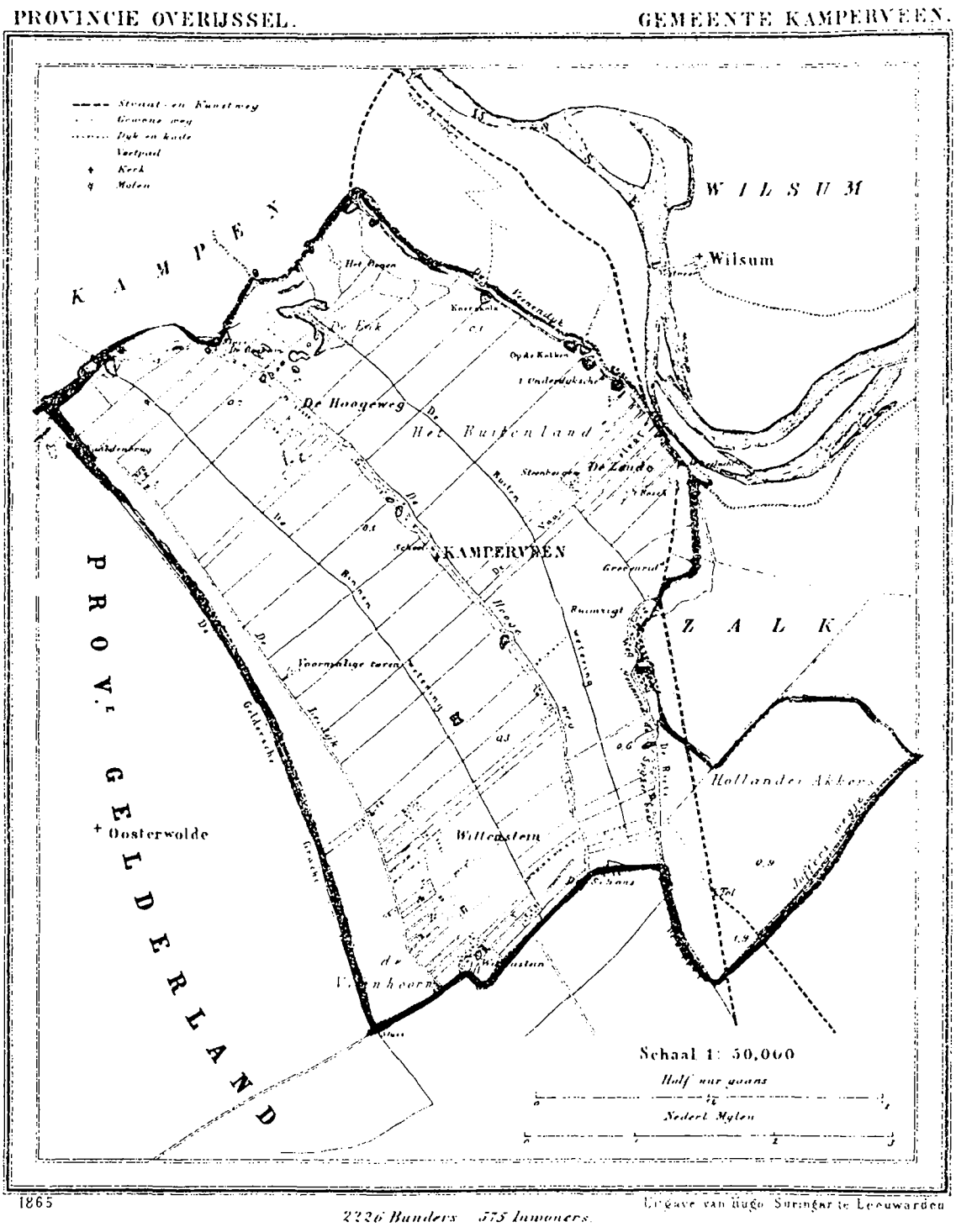

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 8

WILSUM OMSTREEKS 1865

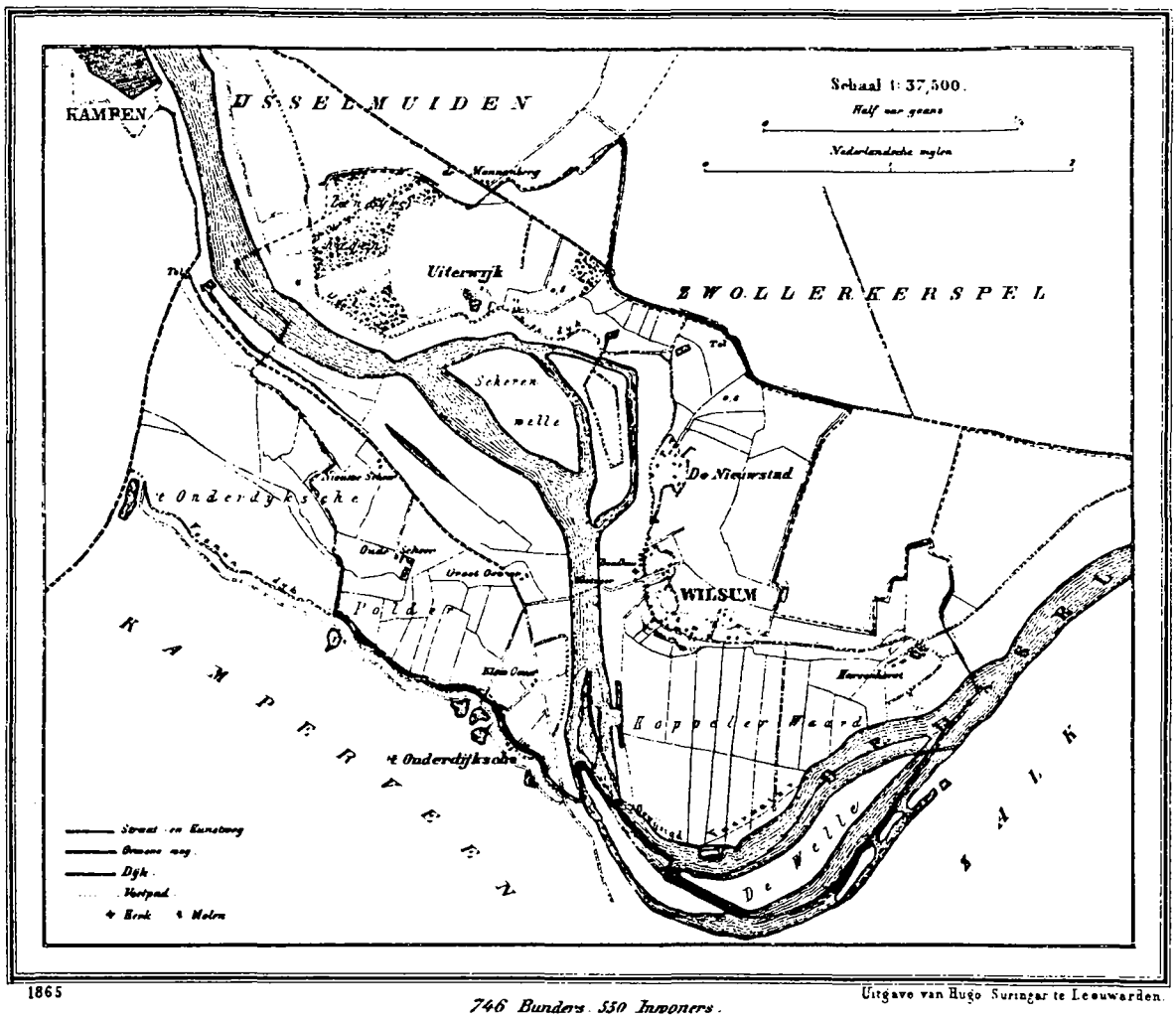

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 9

ZALK EN VEECATEN OMSTREEKS 1865

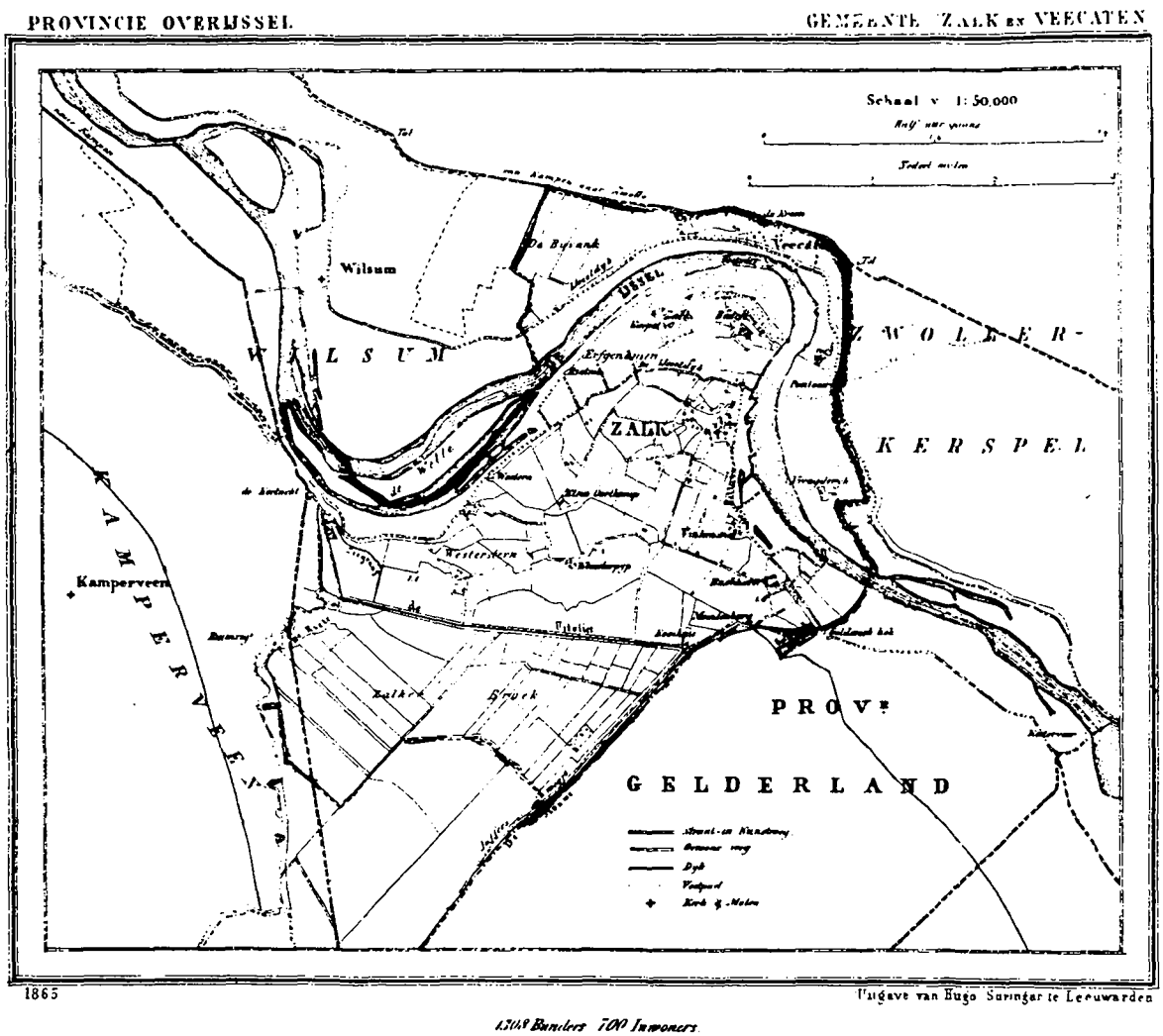

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 10

IJSSELMUIDEN OMSTREEKS 1974

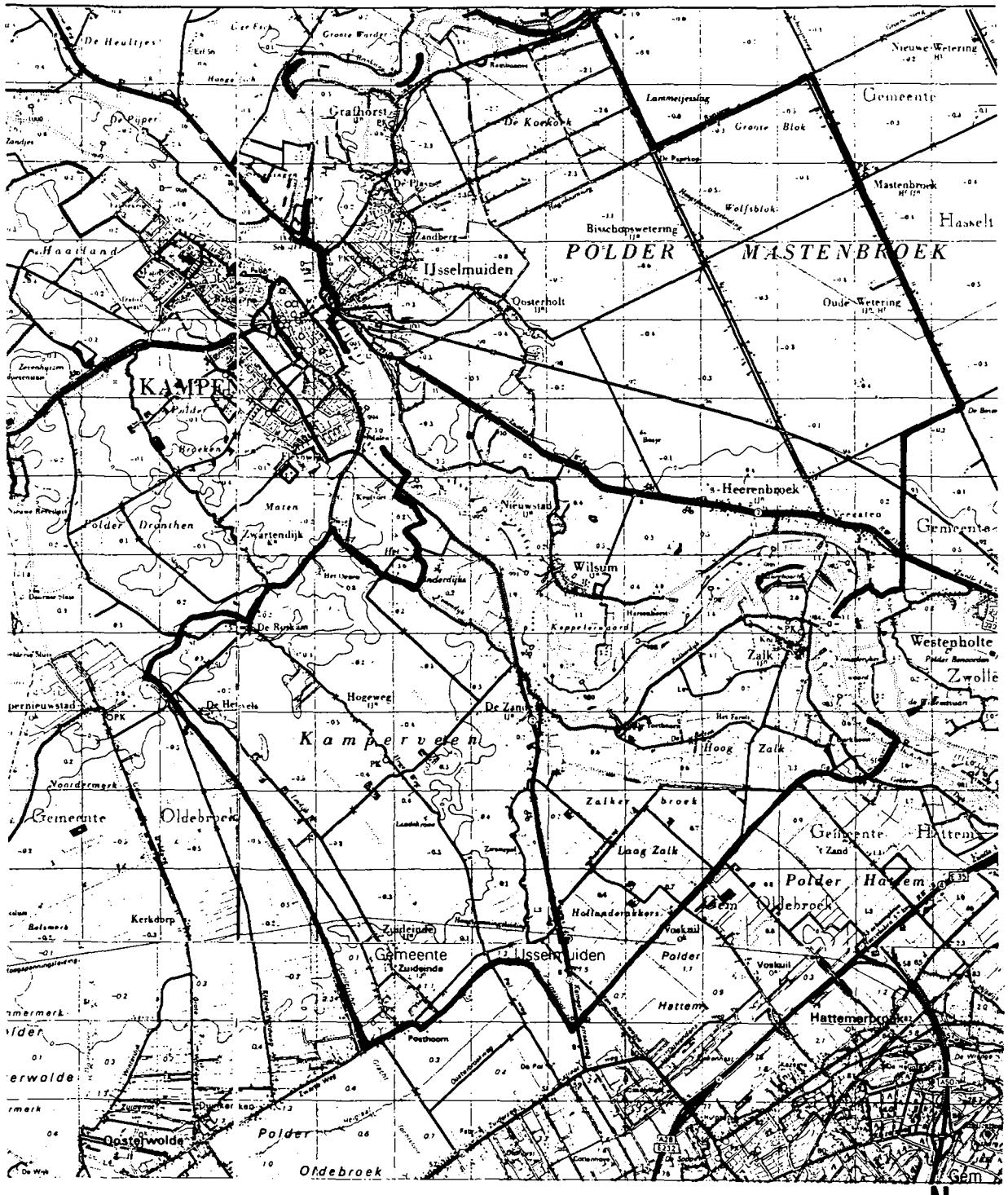

Bron: Grote topografische atlas van Nederland, 1987.